

This is a self-archived version of an original article. This version may differ from the original in pagination and typographic details.

Author(s): Salovaara, Ulla

Title: Nais erityiset ja sukupuolisensitiiviset toimintamahdollisuudet rikosseuraamusalalla

Year: 2023

Version: Published version

Copyright: © Rikosseuraamusalan koulutuskeskus 2023

Rights: In Copyright

Rights url: <http://rightsstatements.org/page/InC/1.0/?language=en>

Please cite the original version:

Salovaara, U. (2023). Nais erityiset ja sukupuolisensitiiviset toimintamahdollisuudet rikosseuraamusalalla. In O. Kaarakka, & K. Nikula (Eds.), Rikosseuraamusalan etiikka : käsitteistä käytäntöön (pp. 128-163). Rikosseuraamusalan koulutuskeskus. Acta poenologica, 1/2023. https://www.rskk.fi/material/collections/20230125123757/HphB3WjuJ/RISE_Rikosseuraamusalan_etiikka_WEB.pdf

NAISERITYISET JA SUKUPUOLISENSITIIVISET TOIMINTAMAHDOLLISUUDET RIKOSSEURAAMUSALALLA

PROLOGI: VIVIANIN TARINA

Vivian on 34-vuotias nainen. Hän suorittaa vankeusrangaistustaan Vanajan avo-vankilassa, jossa hän on ollut muutaman kuukauden. Vivian on saanut tuomion huumausainerikoksesta. Tuomiota on istuttavana kaiken kaikkiaan kaksi ja puoli vuotta, joista ensimmäisen vuoden hän olikin suljetussa vankilassa.

Ennen tuomion suorittamista Vivian oli vailla omaa asuntoa. Hän asui silloisen puolisonsa kanssa tämän asunnossa. Asuminen oli jatkuvasti vaakalaudalla, ellei Vivian tehnyt asioita puolison vaatimalla tavalla. Vivian oli riippuvainen hänestä asumisen, päihteiden ja suojelun osalta. Puolison väkivaltainen maine suojeli Viviania ja samalla tarjosi hänelle aseman tavallisten käyttäjien yläpuolella.

Vivianilla on kaksi lasta, 4-vuotias Adalmiina ja 8-vuotias Manuel. Molemmat ovat olleet huostaanotettuina jo pitkään. Manuelin kanssa Vivian asui tämän kaksi ensimmäistä vuotta käyttäen samaan aikaan huumeita. Vivian halusi olla hyvä äiti, ja hän hoiti lastaan parhaansa mukaan. Vaikka hän tiesi tarvitsevänsä apua, ei hän sitä uskaltanut pyytää. Pikkuhiljaa lastensuojelu sai asiasta vihiä ja Manuel sijoitettiin kiireellisesti perheeseen. Vivian ajatteli, ettei hänelle tarjottu apua, ja koki jääneensä yksin. Huostaanotto oli satuttava kokemus, minkä jälkeen Vivianin päihteidenkäyttö lisääntyi. Kun hän muutama vuosi myöhemmin huomasi olevansa uudelleen raskaana, oli motivaatio raskauden aikana päihteiden lopettamiseksi kova. Kuitenkaan HAL-poliklinikan¹ ja ennakkollisen lastensuojeluilmoituksen myötä saatu tuki ei ollut riittävää, ja Vivian pääsikin Adalmiinan isän kanssa laitoshuoltoon kuntoutukseen. Sieltä kotiuduttuaan he olivat omassa kodissa, kunnes alkoi suunniteltu jakso ensikodissa. Adalmiinan synnyttyä Vivian koki itsensä avuttomaksi ja osaamattomaksi jatkuvan tarkkailun alla. Tunnetta loiventaakseen hän lähti yhdeksi illaksi kavereidensa luokse rentoutumaan. Sieltä paluu ensikotiin ei enää onnistunutkaan ja Adalmiina sijoitettiin kiireellisesti per-

¹ Lyhennys sanoista: huumeet, alkoholi ja lääkkeet. Poliklinikka, johon lasta odottavien päihteitä käyttävien äitien hoito keskittynyt. Nykyisin useimmat poliklinikat HALSO-poliklinikoita, jolloin päihteiden lisäksi asiakkuuden perusteena voivat olla myös sosiaalisten ongelmien ja mielenterveyden häiriöt.

heeseen. Toisenkin lapsen menetys ja koettu epäonnistuminen äitinä saivat hänet luovuttamaan. Vivian koki, ettei hänellä ole muuta mahdollisuutta kuin käyttää mahdollisimman paljon päihteitä tukahduttaakseen häpeän, syyllisyyden ja ahdistuksen tunteita.

Vivian ei saanut minkäänlaista tukea omilta vanhemmiltaan. Heihin välit olivat olleet huonot jo pitkään. Vanhemmat olivat eronneet Vivianin ollessa 5-vuotias. Isä perusti nopeasti uuden perheen eikä pitänyt häneen juuri yhteyttä. Äiti puolestaan alkoi juoda ja yritti elää parisuhteissa niissä juurikaan onnistumatta. Vaihtuvien isäpuolten joukko ei lisännyt luottamusta aikuisiin, ja eniten sitä vei yksi, joka käytti 9-vuotiaasta Viviania seksuaalisesti hyväkseen. Äiti syytti tyttärsään tapahtuneesta eikä tarjonnut henkistä tukea, saati vienyt tätä lääkäriin tai ilmoittanut tapahtuneesta poliisille. Vivian alkoi viettää vähemmän aikaa kotona. Koulussakaan hän ei halunnut olla, sillä etenkin raiskauksen jälkeen hän koki erilaaisuutta ja joukkoon kuulumattomuutta. Jossain vaiheessa Vivian tutustui hieman vanhempiin kavereihin ja alkoi tutustua päihteisiin. Siinä joukossa hän tunsi olevansa samanarvoinen ja tunsi yhteenkuuluvaisuuden tunnetta. Siellä hän tapasi 14-vuotiaana 19-vuotiaan seurustelukumppanin. Suhde kesti useita vuosia ja oli väkivaltainen, kuten olivat poikkeuksetta kaikki Vivianin parisuhteet. Väkivalta oli aina hänen syytensä ja hänen toimintansa seurausta, mihin Viviankin alkoi uskoa.

Vuosien varrella Vivian sai ajoittain kehotuksia hakeutua päihdepalveluihin, mielenterveyspalveluihin, aikuissosiaalityöhön ja tietenkin lasten asioissa lastensuojeluun. Ajoittain hän tapasikin erinäisiä työntekijöitä. Kukaan ei kuitenkaan tuntunut sellaiselta, että häneen olisi voinut täysin luottaa. Kun hän kertoi kohtamastaan väkivallasta, häneltä kysyttiin, miksei hän lähtenyt suhteesta. Välillä häntä pompoteltiin päihde- ja mielenterveyshoidon välillä, kunnes hän totesi olevansa vääränlainen saadakseen apua. Kun viimeisin puoliso puhui hänet toimittamaan huumeita, mistä hänet pidätettiin, ei hän tuntenut oikeastaan mitään. Ehkä vankilassa ainakin saisi olla vapaammin, ettei tarvitsi pelätä päätyvänsä kadulle ilman huumeita, asuntoa ja suojelua.

JOHDANTO

Artikkelissa käsittelen rikosseuraamustyössä viime vuosina omaksuttua nais-erityistä työtettä. Nais erityisyys viittaa toimintatapoihin, joiden on havaittu olevan naisia tukevia. Sillä tarkoitetaan työskentelyotetta, jossa ymmärretään ihmissuhteiden merkitys kuntoutumisessa, lisätään naisten tasa-arvoisempaa kohtelua ja huomioidaan heidän erityistarpeitaan. Rikosseuraamusalan kontekstissa nais erityisyys tarkoittaa etenkin turvallista ympäristöä, luottamuksellista ilmapiiiriä ja traumataustan ymmärtämistä. (mm. Karttunen 2019; Salovaara

2019a.) Etenkin Naisvankiselvityksen (Tammi-Moilanen, 2020) valmistuminen teki näkyväksi nais erityisten lähestymistapojen tärkeyden ja käynnisti nopeita rakenteellisia muutoksia Rikosseuraamuslaitoksen toiminnassa. Lisäksi syntyi uusia hankkeita, joiden työskentelyssä otetaan naiserityinen näkökulma huomioon.²

Tässä teoreettisessa artikkelissa näkökulmana ovat naiserityisyys ja sukupuolisensitiivisyys sekä mahdollisuudet lisätä vankien ja vankilasta vapautuvien toimintamahdollisuuksia osana päihitteettömyyttä ja desistanssiprosessia. Erityishuomio on naisissa, mutta haluan välttää myös tietoisesti ulossulkemasta ketään. Artikkelin teoreettisena viitekehystenä on Amartya Senin (1993) ideoima, Martha Nussbaumin (2001) kehittämä ja Ingrid Robeynsin (2003) edelleen muokkaama toimintamahdollisuuksien teoria (ks. Taulukko 1).

Artikkelin tutkimuskysymyksenä on: *Miten naiserityisyyden ja sukupuolisensitiivisyyden huomioiminen lisää hyvän elämän edellytyksiä Robeynsin toimintamahdollisuuksien teorian mukaan?* Aineistona käytän kuvitteellista Vivianin tarinaa. Tarinan olen luonut itse, mutta se on myös synteesi usean kymmenen aiemmissa tutkimushankkeissani haastattelemani naisen tarinoista. Vivianin tarina kulkee artikkelissa konkretisoimassa teorian tietoa, ja sen avulla esitän, miksi rikosseuraamusalalla on vastuullista ja siten luovuttamatonta toteuttaa naiserityistä ja sukupuolisensitiivistä työtettä ja näkökulmaa. Samalla kokoan niitä erityispiirteitä, jotka vaikuttavat rikoksiin syyllistymisen ja päihiteidenkäytön taustalla ja joihin vankeudessa ja vapaudessa tulisi pyrkiä vaikuttamaan.

Artikkelin tavoitteena on tuottaa teoreettista tietoa naiserityisyydestä rikosseuraamusalalla ja rikosseuraamusalalle. Lisäksi kokoan naiserityiseen ja sukupuolisensitiiviseen työskentelyyn soveltuvia teemoja ja osa-alueita sekä tuotan rikosseuraamusammattilaisille soveltuvaa koulutusmateriaalia. Lisään tietopohjaa naiserityisistä ja sukupuolisensitiivisistä kysymyksistä ja artikkelin tavoitteena on lisätä myös rikosseuraamusammattilaisten valmiuksia työskennellä naiserityisen ja sukupuolisensitiivisen ja työotteen avulla. Laajennan kuitenkin tarkastelua sukupuolen dikotomian ohi ja tarkastelen siten sukupuolisensitiivistä työtettä. Näin ollen huomioin sukupuolivähemmistöt ja sukupuolten moninaisuuden ja ymmärrän sukupuolen olevan kulttuurisesti sovittu ja opittu käsite. Lisäksi esitän naiserityiseksi mielletyn työotteen tukevan myös miehiä ja miehiksi itsensä mieltäviä rikostaustaisia. Eettisesti tarkasteltuna juuri suku-

² Kriminaalihuollon tukisäätiön Naiset näkyviksi -hanke (2018–2020), Y-säätiön NEA-hanke (2018–2020), Naistenkartanon ja Vailla vakinaista asuntoa ry:n Supernovat (2020–2023), Siltavalmennuksen, Valo-valmennuksen ja Laurea-ammattikorkeakoulun RIKSU-hanke (2020–2023), sekä naisvankien traumataustoja tutkiva ja naiserityistä palvelumallia kehittävä Jyväskylän, Turun ja Itä-Suomen yliopistojen RITA-hanke.

puolisensitiivinen lähestymistapa mahdollistaa yksilöiden ja heidän yhteiskuntaan integroitumisensa tukemisen. Artikkelissa käytän toisinaan dikotomisia sukupuolikäsitteitä, joihin sisältyy myös muun- ja transsukupuoliset henkilöt. Tiedostan tämän olevan haastavaa sukupuolisensitiivisyyden kannalta, mutta rikosseuraamusten kontekstissa sukupuoli on keskeinen määrittelykriteeri muun muassa siinä, mihin vankilaan tai vankilaosastoon henkilö sijoitetaan.

Artikkelin kontekstissa rikosseuraamusala tarkoittaa erityisesti vankilaa, mutta on hyvinkin sovellettavissa esimerkiksi yhdyskuntaseuraamustoimistoihin. Näkökulmani ajoittuu rangaistuksen loppuvaiheeseen, koevapauden ja vapauden valmisteluun sekä vapautumisen jälkeisiin ensimmäisiin kuukausiin. Kiinnitin huomiota etenkin vankeuden ja vapauden nivelvaiheeseen haavoittavana ja yksilöille riskialttiina ajankohtana, jossa palvelujärjestelmän jyrkät sektorirajat aiheuttavat paljon palveluita tarvitsevan asiakasryhmän ulossulkemista, poiskäännyttämistä (Hänninen & Karjalainen, 2007) ja jopa sosiaalista hylkäämistä (Metteri, 2012).

TOIMINTAMAHDOLLISUUKSIEN NÄKÖKULMA JA TEORIA

Toimintamahdollisuuksien teoria (*Capabilities Approach*) on taloustieteilijä Amartya Senin (1993) ja filosofi Martha Nussbaumin (2001) kehittämä teoria, jossa yksilön toimintamahdollisuudet ja niiden määrittely ovat lähtökohtana elämänlaadun arviointiin ja toisaalta sosiaali oikeuksien teoretisointiin. Nussbaum laajensi Senin teoriaa huomioimalla kulttuurin, inhimillisen toiminnan ja keskeiset toimintamahdollisuudet (Nussbaum, 2001), jotka hän kokosi kymmenkohtaiseksi listaksi ihmisarvoisen elämän ominaisuuksia (ks. Taulukko 1). Nussbaum asetti listallaan alarajat sille, mitä yhteiskuntien tulisi kansalaisilleen tarjota (Pathak & Upadhuay, 2021). Listan olennainen peruskysymys on siinä, mitä kullakin yksilöllä on mahdollisuus tehdä ja millaiseksi hänellä on mahdollisuus tulla. Kyse ei ole siitä, tekeekö hän valintoja tai mitä hän valitsee, vaan yksinkertaisesti siitä, onko hänellä olemassa olevia ja tosiasiallisia mahdollisuuksia lainkaan tehdä valintoja (Bay-Cheng ym., 2022). Tarkastelun kohteena ovat jokaiselle mahdolliset vaihtoehdot (Nussbaum, 2011, 18), jotka ovat universaaleja ja ehdottomia (Bay-Cheng ym., 2022). Toimintakyky on yhdistelmä, joka koostuu sisäisestä ja ulkoisesta toimintakyvystä (Nussbaum, 2011).

Olen valinnut artikkelini tooreettiseksi lähtökohdaksi Nussbaumin versiota kehittäneen Robeyensin (2003) toimintamahdollisuudet (ks. taulukko 1). Se tuo Nussbaumin toimintamahdollisuuksia paremmin esille arjen ulottuvuuksia erityisesti sosiaalityön tutkimuksen näkökulmasta tarkasteltuna, mikä lisää sen soveltumista juuri rikostaustaisten naisten elämäntilanteiden tarkasteluun.

Robeyens on listauksessaan kiinnittänyt huomion erityisesti sukupuolten tasa-arvoon. Sen ja Nussbaum pitivät toimintamahdollisuuksia universaaleina, mutta Robeyens on huomioinut kulttuuriset tekijät ja todennut tämän sopivan paremmin länsimaihin. Robeynsin mukaan Nussbaumin lista on ”normatiivisten asioiden to-do-lista” (Robeyns, 2003, 68).

TAULUKKO 1. Nussbaumin ja Robeynsin toimintamahdollisuudet.

TOIMINTAMAHDOLLISUUDET	
Nussbaum (2001)	Robeyens (2003)
Elämä	Elämä, fyysinen terveys
Ruumiillinen terveys	Henkinen hyvinvointi
Ruumiillinen koskemattomuus	Ruumiillinen koskemattomuus ja turvallisuus
Aistit, mielikuvitus ja ajattelu	Suoja ja asuinympäristö
Tunteet	Kunnioittaminen ja arvokas kohtelu
Käytännöllinen päättely (mahdollisuus suunnitella omaa elämäänsä)	Koulutus ja tiedostaminen
Yhteenkuuluvuus (mahdollisuus elää aidossa sosiaalisessa vuorovaikutuksessa, eläytyä toisten asemaan ja kantaa huolta toisista, sekä mahdollisuus kunnioittaa itseään ja luottaa siihen, että ihmiset kunnioittavat toistensa ihmisarvoa)	Liikkuminen
Muut lajit (mahdollisuus huolehtia luonnosta, eläimistä ja kasveista)	Vapaa-aika
Leikki	Ajankäytön hallinta
Hallinta-, työ- ja omistusoikeus	Sosiaaliset suhteet
	Poliittinen voimaantumisen
	Kotityö ja hoiva
	Palkkatyö ja opiskelu

Toimintamahdollisuuksien näkökulmaan ja teoriaan liittyy erilaisia teoreettisia kiistoja ja näkökulmaeroja (mm. Robeyens, 2003). Niihin en kuitenkaan ota tällä tekstillä kantaa. Käytän Robeynsin näkökulmaa ja tyypittelyitä raamina, jolla tuon esille rikostaustaisten naisten problematiikkaa sekä sellaisia nais-erityisyyteen liittyviä seikkoja, joita rikosseuraamuksissa on mahdollista ottaa huomioon. Kyse on enemmän näkökulman käyttämisestä rikosseuraamusalan nais erityisyyden elementtien tarkastelun työkaluna kuin toimintamahdollisuuksien teorian tutkimisesta. Robeynsin toimintamahdollisuudet soveltuvat rikosseuraamusten kontekstiin, jossa turvallisuusnäkökulman ohella tulee kyetä tukemaan yksilöllisiä toiminta- ja kehittymismahdollisuuksia.

Toimintamahdollisuuksien tarkastelulla pyritään yleensä tarkastelemaan hyvinvointia ja sen lisäämistä. Niin myös tässä tekstissä. En kuitenkaan avaa hyvinvoinnin määrittelyä, subjektiivista kokemista tai arvioi sen toteutumista (vrt. Laitinen, 2008), lukuun ottamatta henkistä hyvinvointia, mikä on yksi Robeyensin listan osa-alueista. Ymmärrän toimintamahdollisuuksien eri osa-alueiden tarkastelun sinänsä rikostaustaisten naisten hyvinvointia edistäväksi asiaksi.

NAISERITYISYYS JA SUKUPUOLISENSITIIVISYYS

Tarve nais erityisyydelle on havaittu erityyppisissä palveluissa silloin, kun palvelut eivät pysty vastaamaan riittävästi naisten tarpeisiin. Usein palvelujärjestelmät (vaikkapa vankilat tai päihdehoitopaikat) rakentuvat miesten tarpeista ja lähtökohdista käsin, mikä on sinänsä ymmärrettävää, koska he ovat asiakkaiden enemmistö. Esimerkiksi vankilat ovat näennäisen sukupuolineutraaleita, millä tarkoitan sitä, ettei niissä ole huomioitu lainkaan sukupuolta ja sen merkitystä palveluiden käyttöön ja tarpeeseen. Sukupuoli on siten piiloista ja näkymätöntä (Ronkainen, 2017, 30). Vankilat ovat pitkälti kehittyneet vankien enemmistönä olevien miesten tarpeisiin, eikä niissä ole riittävästi kiinnitetty huomiota naisille tärkeiksi havaittuihin hoidollisiin osa-alueisiin, palvelutarpeisiin, mielen-terveysongelmiin, väkivallan ja hyväksikäytön kokemuksiin, äitiyteen ja lapsiin liittyviin kysymyksiin (Salovaara, 2019b; Tammi-Moilanen, 2020). Naiset ovat näyttäneet hankalina ja vaativina asiakkaina vankein- ja päihdehoidossa, vaikka kyse on siitä, etteivät palvelut ole heille sopivia. Sen sijaan, että nais erityisyys toisi naisille jotain erityistä lisäpalvelua, se pikemminkin tarjoaa naisille mahdollisuuden olla palveluiden ja tuen puolesta tasa-arvoisia miesten kanssa. Nais erityisyys lisää siten tasa-arvoa rikosseuraamuksissa, jolloin pystytään tarjoamaan naisille heidän lähtökohdistaan käsin oikeanlaisia ja tarvittavia tukitoimia, ja edesauttamaan vankeuden täytäntöönpanon tavoitteiden toteutumista³ heidän kohdallaan (VankL, 1. luku 2§).

Nais erityisyyden lähtökohtana on ymmärrys eri sukupuolten tasa-arvosta ja siten moninaisuuden hyväksymisestä. Nais erityinen lähestymistapa tuo miesnormiin perustuvaan toimintaan ymmärryksen naisten elämänsästä, ihmissuhteiden kompleksisuudesta, nykytilanteesta sekä näistä johtuvista tarpeista. Nais erityinen lähestymistapa huomioi, hyväksyy ja tukee naistapaista toimijuutta eli tapoja ja toimintoja, joista huolehtiminen on naisille tyyppisempää, muttei sen luonnollisempaa kuin miehille, esimerkkinä kotiäitiys

³ Vankeuden täytäntöönpanon tavoitteena on lisätä vangin valmiuksia rikoksettomaan elämäntapaan edistämällä vangin elämänhallintaa ja sijoittumista yhteiskuntaan.

(Veijola & Jokinen, 2001, 23–27). Mutta samalla nais erityisyys on käsitteenä ulossulkeva ja tukeutuu oletukseen kahdesta sukupuolesta. Vaikka nais erityisyys käsitteenä huomioi sukupuolten moninaisuuden, se ei kuitenkaan tule selkeästi ilmi käsitteen nimessä. Siksi käytän rinnalla sukupuolisensitiivisyyttä. Se mahdollistaa tarkastelun binaaristen sukupuoliskäsitteiden yli ja ohi, eikä se sulje ketään ulkopuolelle. Lisäksi sukupuolisensitiivinen lähestymistapa mahdollistaa yksilölähtöisen, traumatietoisen, suhteiden merkitystä ja turvallisuutta hyödyntävän työtteen laajemman hyödyntämisen (myös Johansson, 2022).

Sukupuoli ei ole jotain valmista, lopullista ja annettua, vaan se on kulttuuri-sissa suhteissa opittua, tuotettua ja ylläpidettyä toimintaa. Sukupuolta voidaan tuottaa vaikkapa istumistavalla: istumalla jalat levitettyinä (manspreading) tai jalat yhdessä. Sukupuolta tuotetaan pienillä teoilla, eleillä ja puhetavoilla, jotka ymmärretään mies- ja naistapaiseksi tavaksi toimia. (Butler, 1999.) Nais erityinen lähestymistapa on sukupuolisensitiivinen, jolloin se ei sisällä oletusta yhte-näisestä naisuudesta ja mieheydestä. Siihen sisältyy intersektionaalisuus, jonka mukaan taloudellisen aseman, sosiaaliluokan, etnisen taustan ja iän tuottamat risteymät sisältävät erilaisia valta-asemia (Mattsson, 2021), jotka tulevat näkyviin rikostaustaisten heikommassa taloudellisessa, sosiaalisessa ja terveydellisessä asemassa.

Nais erityisyys on strategiatasolla ollut Rikosseuraamuslaitoksen toiminnassa mukana yli kaksikymmentä vuotta alkaen julkaisusta ”Naisten vuoro: Naisvan-kien tarpeet ja vankiloiden toiminnan kehittäminen” (1999), jatkuen ”Naiset näkyviksi” -työryhmämietinnöllä (2008) ja ”Nais erityisen kuntoutuksen kehittäminen vankeinhoidossa” -raportilla (2010). Nämä eivät kuitenkaan johtaneet muutoksiin, vaan vasta vuonna 2020 tehty Naisvankiselvitys (Tammi-Moilanen, 2020) toi näkyväksi naisvankien tilanteen, käynnisti muutoksia naisvanki-en sijoitteluun ja keskitti nais erityisen lähestymistavan muutamaaan vankilaan.

Vankeuden heijastusvaikutus (Devlin, 1998, 52–64) ulottuu vankien lapsiin monin tavoin riippumatta huoltajuussuhteesta ja ennen vankeutta vallin-neista asuinjärjestelyistä. Rikostaustaisten naisten kohdalla erityisesti perhe- ja parisuhteet ovat merkittäviä, mutta kompleksisia ja päihteidenkäytön sekä väki-vallan merkitsemiä ja haavoittamia. (Hautala ym., 2018; Hautala, 2021; Kart-tunen, 2019; 2021a; 2021b; Lattu, 2016; Venäläinen, 2017; Virokannas, 2013, 2019; Virolainen, 2018; Väyrynen, 2007, 2009.) Lisäksi naisten vanhemmuus-ja perhesuhteita ja niissä toimimista määritellään tavalla, jossa näyttäisi olevan läsnä vahva moraalinen ulottuvuus. Tämä näkyy esimerkiksi vanhemmuuteen liittyvissä odotuksissa, jotka ovat äideillä korkeammat, kun taas isillä riittävää on pelkkä läsnäolo. (Enroos, 2015; Hiitola, 2015.)

Sosiaalipalveluissa, päihdekuntoutuksessa ja rikosseuraamuksissa ymmär-retään nais erityisyyden rakentuvan ymmärryksen, kunnioituksen ja turval-lisuuden varaan. Lisäksi ymmärrys traumojen yleisyydestä rikostaustaisten

naisten parissa sekä niiden laajoista vaikutuksista edellyttää psykososiaalisen lähestymistavan omaksumista ja ulottamista arkeen. Tarve nais erityisyyden huomioimiselle on syntynyt muun muassa siitä, että palvelujärjestelmissä naiset on koettu hankalina asiakkaina, kun taas naiset itse kokivat joutuneensa heille soveltumattomiin palveluihin. Rikosseuraamuksissa naiset tarvitsevat erityisesti tukea traumakokemusten käsittelyyn ja lapsisuhteisiinsa sekä riittävää päihdekuntoutusta (Granfelt, 2007, 131).

Sukupuolen merkitys on saattanut jäädä vähäiselle huomiolle vankilaan tuomittujen naisten aiemmassa elämässä. Tähän liittyy etenkin päihteidenkäyttäjien sosiaalisissa verkostoissa vaikuttava vahva maskuliininen normi ja naisten aseman dikotomisuus, mikä äärimmillään näyttää mahdollisuuksina omaksumaa joko ”hyvän jätjän” tai ”pirihuoran” rooli (Väyrynen, 2009; Salovaara, 2019b). Yhteisö on rakentunut pitkälti miehille tyypillisten toimintatapojen ja väkivallalla toimimisen logiikalle. Keskinäisessä hierarkiassa paikan lunastaminen käy parhaiten väkivallalla. Naiset ovat näissä verkostoissa erilaisia, joten melko luonnollista on se, että he häivyttävät oman sukupuolensa. Etenkin, kun se saattaa olla merkki heikkoudesta, sekä altistaa naisia muun muassa seksuaaliselle hyväksikäytölle. (Perälä, 2011; Virolainen, 2018; Väyrynen, 2007.)

VIVIANIN TARINA

Käytän toimintamahdollisuuksien kuvaamisessa ja käsitteellistämässä apuna kuvitteellisen Vivianin tarinaa (ks. prologi): Vivianin tarina ei ole totta, mutta se voisi olla. Tarina on syntynyt synteessä niiden yli kolmenkymmenen naisen tarinasta, joita olen haastatellut väitöskirjaani sekä akatemiahanketta varten. Tarinassa olen tutkijan vapaudella lainannut ja muokannut tarinaa sellaiseksi, että rikosseuraamusallalla työskentelevät voivat helpommin tunnistaa nais erityisiä elementtejä. Tarinan on lukenut muutama kokemusasiantuntijakoulutuksen ja omakohtaista rikostaustaa omaava nainen, jotka ovat vahvistaneet Vivianin tarinan vastaavan rikostaustaisten naisten todellisuutta. Vivianin tarinan avulla kuvaan sitä, miksi nais erityisyyden ja sukupuolisensitiivisyyden huomioiminen on tärkeää juuri rikosseuraamusallalla.

Tarkastelen Vivianin tarinaa suhteessa Robeynsin (2003; 2017) esittämiin toimintamahdollisuuksiin. Hän tyypitteli ne kolmeen ryhmään: 1. terveys, turva, kunnioitus, 2. tieto ja toiminta, 3. sosiaaliset suhteet ja itsensä toteuttaminen. Tarkastelen toimintamahdollisuuksia erityisesti rikosseuraamuksissa ja vapautuneita kohtaavissa palveluissa havaittujen ja huomioon otettavien seikkojen näkökulmasta.

NAISERITYISET JA SUKUPUOLISENSITIIVISET TOIMINTAMAHDOLLISUUDET RIKOSSEURAAMUSALALLA

Tarkastelen Vivianin tarinan avulla naisten elämäntilanteita kokonaisuutena huomioiden myös ajan ennen rikoksia ja väkivaltaa. Rikosten tekemiseen ja päihteidenkäyttöön johtaneet syyt altistavat rikosseuraamuksista vapautuvaa uusimaan tekonsa, ellei niihin pystytä puuttumaan vankeuden aikana. Desistanssi- eli rikoksista irtaantumisen prosessi etenee useilla elämänalueilla pikkuhiljaa ja samanaikaisesti, ja huomio tulisikin kiinnittää laajalti niihin sen sijaan, että epäonnistuminen yhdellä osa-alueella (esimerkiksi retkahdus) sysää yksilön kuntoutuksellisen tuen ulottumattomiin. Vankiloita voidaan pitää merkittävänä paikkoina muutostyöskentelylle sekä kuntouttavalle sosiaalityölle, ja niiden resurssit tulisikin nostaa asiakaskunnan haasteiden edellyttämälle tasolle.

TERVEYS, TURVA, KUNNIOITUS

Tässä Robeynsin toimintamahdollisuuksien ensimmäisessä teemassa keskitytään fyysisen, psyykkisen ja sosiaalisen terveyden sekä hyvinvoinnin teemoihin.

Elämä ja fyysinen terveys

Vivian: Ne kysyy multa aina, että miksi en ole lähtenyt suhteesta. Miksi olen jatkanut elämistä sellaisen kanssa, joka lyö, potkii, haukkuu, raiskaa, alistaa jne. Ihan kuin se lähteminen olisi helppoa. Ei se ole. Kun se kertoo koko ajan miten onneton, huono, ruma ja vaikea olen, ja etten pärjää ilman sitä. Vaikka siihen ei alussa usko, alkaa pikkuhiljaa itsetunto olla jossain kynnyksimaton tasolla. Ja sitten se uhkaa tappaa itsensä. Se kertoo julkaisevansa minusta juttuja somessa ja laittavansa mun kuvia julkiseen jakoon. En tiedä, miten pääsisin siitä eroon. Viime kesänä mietin, että ainoa keino päästä tästä irti on ajaa rekan alle. Ja sitten olisin vapaa. En jaksanut miettiä näitä ja siksi sekoi-tan päätäni kaikella mahdollisella. Lapsia en välttämättä jaksanut tavata, kun niiden näkeminen on ihanaa, mutta sen jälkeen olen ihan rikki. Näen mitä kaikkea olen omilla tekemisilläni saanut aikaan...

Rikosseuraamuksiin tuomitut ovat monella osa-alueella tarkasteltuna suomalaisen yhteiskunnan huono-osaisin ryhmä, jossa tiivistyy matala koulutustausta, alhainen työmarkkina-asema ja terveysongelmat (Hypén, 2004; Joukamaa ym., 2010). Vankilaan tuomittujen naisten on havaittu olevan usein miesvankeja huonommassa asemassa, mikä näkyy mm. fyysisessä terveydessä ja mikä tulisi ottaa huomioon terveydenhoidon suunnittelussa (Tammi-Moilanen, 2020). Naisten asiat ovat usein pitempään menneet huonommalle tolalle ja ongelmat

ovat syvempiä kuin miesvankien kohdalla. Naisten kohdalla vaikuttaakin idea yksin pärjäämisestä, jolla tarkoitan pyrkimystä yrittää hoitaa asiat viimeiseen asti itse ja omin avuin. Avun pyytäminen edellyttää paitsi luottamuksellista suhdetta, myös kokemusta suhteen turvallisuudesta (Karttunen, 2019; Salovaara & Lindström, 2023 tulossa).

Rikosseuraamusasiakkaiden terveydentilaa alentaa merkittävästi vakava ja riippuvuuteen perustuva päihteidenkäyttö. Vaikka kaikkien rikosten taustalla ei ole päihteidenkäyttöä, on kuitenkin havaittavissa, että päihteet alentavat kynnystä syyllistyä rikoksiin ja joutua niiden kohteeksi. Päihteiden ja erilaisten väkivallantekojen keskinäinen suhde on merkittävä. Päihteet ovat myös merkittävässä osassa ja taustavaikuttajina rikoksiin, sillä julkitulleista rikoksista suuri osa tehdään päihtyneenä, tai niitä tehdään päihteidenkäytön rahoittamiseksi tai velkojen perimiseksi. (Pitkänen & Kaskela, 2016; Päihdetilastollinen vuosikirja, 2021.) Päihteidenkäytön on useissa tutkimuksissa (mm. Fuentes, 2014; Granfelt, 1998; 2007; Karttunen, 2019) havaittu olevan naisille myös selviytymisstrategia, joka auttaa sietämään paitsi väkivaltaa myös lapsien menettämistä ja koettua epäonnistumista monella elämän osa-alueella.

Henkinen hyvinvointi

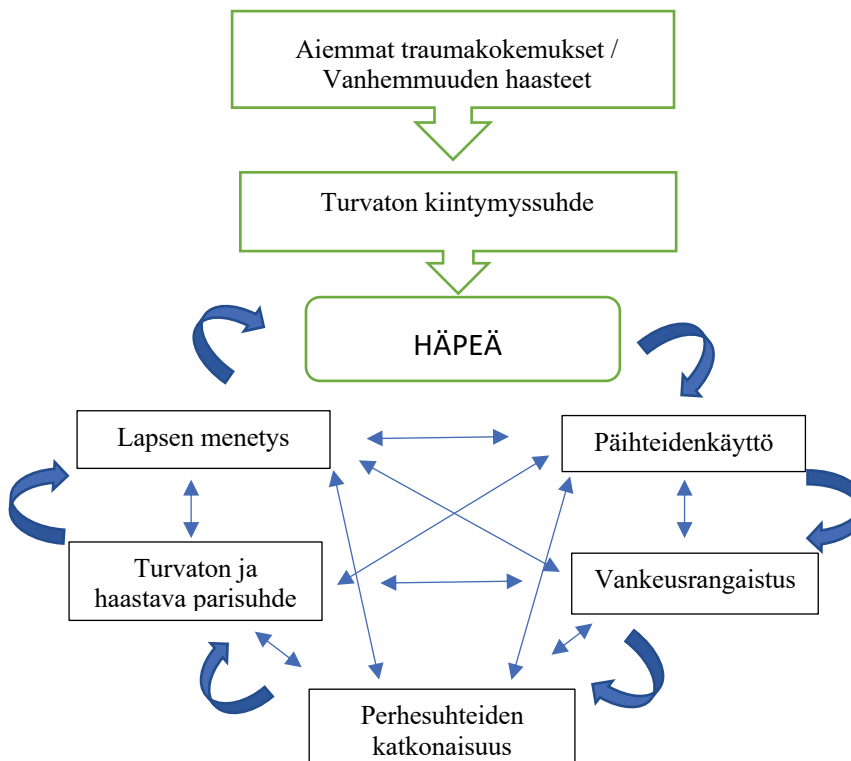
Vivian: Mun jaksaminen on välillä aika huonoa. Kävin joskus mielenterveystoimistossa ja siellä kerrottiin, että olen hyvin traumatisoitunut. Se psykologi oli tosi järkyttynyt, kun kerroin lapsuudesta ja siitä millaista elämä on huumeperukoissa. Ei ne käynnit mua muuten auttanut, mutta silloin ymmärsin sen, että miksi haluan käyttää aineita. En jaksa niitä ajatuksia, mitkä on mielessä koko ajan, jos olen selvin päin. Oikeestaan musta tuntuu, että olen tosi epäonnistunut, kun elän niin kuin elän. Mua hävettää se, että lapset on viety, vaikka tiedän, että niillä on nyt paremmin kuin mun kanssa. Mä yritin olla heille hyvä ja tehdä asiat oikein. Mut sit en oikein tiennyt, miten olisi pitänyt tehdä ja miten olla. Mut se aineittenkäyttö on ollut aina järkevä, vaikka kuinka olisin halunnut hoitaa asiat oikein.

Henkinen hyvinvointi on merkittävimpiä osa-alueita yksilön kokonaisyhyvinvoinnin ja siten myös rikoksettomaan elämään pyrkimisen kannalta. Henkisen hyvinvoinnin perusta luodaan lapsuudenperheessä, mutta sen ylläpito on elämän mittainen projekti. Vankilaan tuomittujen naisten on havaittu olevan poikkeuksetta vaikeasti traumatisoituneita, mikä tulisi lähtökohtaisesti huomioida heille suunnitelluissa palveluissa jo vankeusaikana (Anderson ym., 2020; Karatzias ym., 2018; Tammi-Moilanen 2020, 12). Tässä artikkelissa ja Robeynsin toimintamahdollisuuksissa yleisensä, henkiseen hyvinvointiin sisältyy myös sosiaalinen hyvinvointi (myös Fadjukoff ym., 2022), vaikka sosiaalisen

hyvinvoinnin muita osa-alueita tarkastellaan myöhemmin tekstissä sosiaalisten suhteiden ja voimaantumisen kohdalla.

Vivianilla oli ollut jo lapsuudessa seksuaalista hyväksikäyttöä, mikä lisäsi hänen kokemaansa turvattomuutta. Hän oli myös kokenut isän hylkäämisen vanhempien avioeron jälkeen. Erilaiset vaille jäämiset lapsuudessa altistavat päihteidenkäytölle ja vahingoittaville parisuhteille, mutta eivät kuitenkaan vääjäämättä johda niihin. Seuraavassa kuviossa (kuvio 1) mallinnetaan päihdetaustaisten naisten polkuja:

KUVIO 1. Malli naisten päihteidenkäytön ja huumausainetuomioiden poluista (Kreis ym., 2016).

Kuviossa keskeisessä asemassa on häpeä seurauksena aiemmista rikos- ja päihdetaustaisten naisten traumaattisista kokemuksista, mitkä vaikuttavat vahvasti muihin osa-alueisiin (päihteidenkäyttöön, vankeusrangaistuksiin, parisuhteiden katkonaisuuteen, turvattomaan ja haastavaan parisuhteeseen sekä lapsen menetykseen). Häpeäkokemukset ovat keskeisiä nais erityisessä lähestymistavassa (mm. Anderson, 2020; Karttunen, 2019; Kreis, 2016) ja omien tekojen seuraukset läheisille (etenkin lapsille) on useissa tutkimuksissa (mm. Allen ym.,

2010; Kreis ym., 2016) havaittu merkittäviksi ja etenkin naisia päihteiden käytössä kiinni pitäviksi tekijöiksi. On kuitenkin muistettava, että häpeän määrässä ja sen tuottamassa ahdistavuudessa on yksilöllistä vaihtelua (Lidman, 2011, 269). Traumaattiset kokemukset ja päihteidenkäyttö yhdistyvät heikkoon itse-tuntoon, suruun ja menetyksiin sekä vaikeuksiin sijoittua yhteiskuntaan (mm. Lewinson ym., 2014; Lynch, 2012). Tähän huomion kiinnittämistä voi siten pitää yhtenä nais erityyisen ja sukupuolisensitiivisen työskentelyn elementtinä. Koettu häpeä voi ilmetä esimerkiksi ylimielisenä tai hyökkäävänä käytöksenä. Häpeän värittävä äitiys voi puolestaan olla voimavaroja kuluttavaa, ja esimerkiksi lasten tapaaminen saattaa aiheuttaa äidissä kriisikokemuksen (Salovaara 2023 tulossa). Häpeää voidaan pitää leiman (*stigma*) ja leimaantumisen yksilötason kokemuksena. Häpeäkokemuksia purkaessa on kyettävä erottamaan koettu häpeä omasta minästä (Lidman, 2011, 274).

Koetun alhaisen henkisen hyvinvoinnin mittarina voidaan pitää vähäisiä tulevaisuudensuunnitelmia (Pyles & Banerjee, 2010). Rikostaustaisten naisten kohdalla konkreettisten tulevaisuudensuunnitelmien tekemiseen tarjoutuu tilaisuus suunniteltaessa vankilasta vapautumista (Lafferty ym., 2016). Yksilöiden erot oman toiminnan ohjauksessa ovat vaihtelevia ja osin tilannesidonnaisia, joten apua suunnitteluun tulisi olla tarjolla asumisen, talousasioiden ja selviytymisen turvaamiseksi. Koettu, kuviteltu ja ennakoitu leima vaikuttaa siihen, kuinka yksilöt uskovat itseensä ja uskaltavat etsiä uusia ratkaisuja. Yksilötason mahdollisuuksien lisäämiseksi rinnalla kulkeva ja tukeva vertaistuki tarjoaisi matalan kynnyksen palvelua oman tulevaisuuden vaihtoehtojen pohtimiseen. (Salovaara & Lindström, 2023 tulossa.)

Ruumiillinen koskemattomuus ja turvallisuus

Vivian: Mä juttelin viime viikolla pitkään yhden työntekijän kans mun menneisyydestä. Kerroin sille mun elämästä ja se sit kerto, et minkälaista kaikkee väkivaltaa mun elämässä on ollut. Mä en tienny, et se, ku faija hylkäs mut, oli laiminlyöntiä. Tai se, kun mutsi syytti mua raiskauksesta. Tai et mun exän toiminta oli taloudellista ja kemiallista väkivaltaa. Tai et sen uhkailu itsarilla on henkisen väkivallan äärimmäisin muoto. Niin, tai et kaikkeen väkivaltaan liittyy valta, millä mut halutaan saada toimimaan tietyllä tavalla ja olemaan tietynlainen. Se sai mut kyl miittimään mun elämää ihan toisesta vinkkelistä...

Rikostaustaisten naisten elämänhistorian lähempi tarkastelu tuo usein esiin traumaattisia kokemuksia liittyen sosiaalisen verkoston ja kasvuolosuhteiden epävakautteen, kaltoinkohteluun sekä väkivaltaan (mm. Hautala ym., 2018; Joukamaa ym., 2010; Levenson & Willis, 2019; Pyles & Banerjee, 2010; Viitanen,

2013). Traumaattisten kokemusten aiheuttajana näyttäytyvät moninaisen väkivallan kokemukset. Moninaisella väkivallalla tarkoitan useiden erityyppisten vaurioittavien väkivaltakokemusten toistumista elämänhistoriassa. Moninaisessa väkivallassa ei ole kyse vain selkeimmin havaittavasta fyysisestä väkivallasta vaan myös muista väkivallan muodoista (Bildjuschkin ym., 2019). Ymmärrys väkivallan moninaisuudesta lisää rikosseuraamusalan työntekijöiden valmiuksia ymmärtää väkivallan ulottuvuuksia ja syy-seuraussuhteita sekä havaita traumatisoitumisen ilmentymiä yksilön toiminnassa ja käytöksessä.

Väkivalta on yksi keskeisistä syistä naisten vankeustuomioiden takana, ja se kietoutuu naisten päihteidenkäyttöön, sosiaalisiin suhteisiin ja heidän tekemäänsä väkivaltaan. Suomalaisten vankien päärikoksissa korostuvat väkivaltarikokset, ja erityisesti tämä korostuu naisten kohdalla. Vuonna 2020 oli 40 prosentilla naisvangeista päärikoksenaan väkivaltarikos. Vaikka vuoden 2013 ennätyslukemista (53 prosenttia) on tultu alaspäin, ovat luvut poikkeuksellisia verrattessa niitä muihin Pohjoismaihin, muihin Euroopan maihin tai jopa Venäjään, jossa väkivaltarikokset ovat yleisempiä. (Rikosseuraamuslaitoksen tilastoja, 2020, 33; Salovaara, 2019b). Näissä tilastoissa tulee näkyväksi suomalaisen yhteiskunnan väkivaltaisuus (myös Niemi-Kiesiläinen, 2004), kun tarkastellaan sitä väkivallalle altistumisen näkökulmasta. Rikos- ja päihdemyönteisten sosiaalisten verkostojen väkivaltaisuus sinällään traumatisoi kaikki osapuolet sukupuolesta riippumatta.

Väkivaltaan syyllistyneillä naisilla on taustallaan moninaista koettua väkivaltaa, mikä alentaa heidän kynnystään käyttää sitä myös itse. Kyse on paitsi erilaisista väkivallan oikeutuksen taktiikoista, myös siitä, että väkivaltainen ilmapiiri sosiaalista väkivallalle ja alentaa sen käyttämisen kynnystä. (Salovaara, 2019b; Venäläinen, 2017; Virolainen, 2018). Väkivaltakokemusten puheeksiotto kaikkien rikosseuraamusasiakkaiden kohdalla on tärkeää, koska siten voidaan ymmärtää toimintatapoja, lisätä itsetuntemusta ja myös estää tulevaa väkivaltaa. Puheeksiotolle otollinen ilmapiiri vaatii luottamusta ja turvallisuutta, jotka ovat merkittäviä tekijöitä vuorovaikutuksessa sukupuolesta riippumatta (Husso ym., 2014; Lafferty ym., 2016; Mönkkönen, 2018; Virkki & Jäppinen, 2016).

Rikosseuraamusten kontekstissa turvallisuudella tarkoitetaan erilaisia asioita kuin vapaudessa. Puhutaan laitosturvallisuudesta, jolla tarkoitetaan vankilaolosuhteissa ylläpidettyä kontrolloitua ja sääntöihin perustuvaan valtaan liittyvää tasapainotilannetta. Se ei välttämättä vastaa yksilön kokemaa turvallisuudentunnetta. (Drake, 2012.) Sukupuolisensitiivinen turvallisuus sisältää ajatuksen siitä, että yksilötasoisesti pyritään luomaan ilmapiiriä, jossa vallitsee molemminpuolinen koettu turvallisuus ja luottamus.

Suoja ja asuinympäristö

Vivian: Mulla on ollut oma koti viimeks, ku odotin Adalmiinaa. Olin laittanut sen kivaks ja nätiks ja siellä oli tosi hyvä olla. Siellä mulla oli hyvä ja turvallinen olla ja siksi mä sitä pidänkin kotina. Se oli sellanen suojapaikka. Sen jälkeen mulla on ollut asuntoja, kämppiä ja luukkuja, mut ei kotia. Eikä ykskään niistä oo ollu mulla pitkään, kun avaimet on ollut puolisolla ja siellä on majaillut vähän epämäärästäkin porukkaa. Kyl mä tajuun, et ei sellainen oo ollu kivaa naapureille ja siks mä ne kämpät oon menettänytkin.

Rikostaustaisten naisten kohdalla asuinympäristö, asunto ja sen avainten hallinta ovat tärkeässä asemassa (myös Ranta ym., 2022). Useilla naisilla on kokemuksia parisuhdeväkivallasta. Tuolloin oma koti ei aina ole turvallinen paikka, vaan siihen saattaa liittyä turvattomuutta ja väkivallan uhkaa. Se voi muuttua paikaksi, josta ei pääse pois. Toisaalta omassa kodissa tehty väkivalta ja koti yleensä ottaen väkivallan tilana tekee naisista kodittomia (Husso, 2003), sillä koettu väkivalta vie naisilta mahdollisuuden kodintuntuun ja turvallisuuteen.

Vankilasta vapautuvien tulevaisuudenuskoa vähentävät aiemmin koetut yhteiskunnasta ulossulkemisen tunnetta lisäävät tekijät, kuten asunnottomuus ja riittämätön toimeentulo (Pyles & Banerjee, 2010). Vankilasta vapautuminen ilman asuntoa ja riittäviä tukipalveluita edesauttavat päihteidenkäytön ja rikollisuuden jatkumista. Siksi asumissosiaalinen työ tulisi aloittaa jo hyvissä ajoin ennen vapautumista selvittämällä asumiseen liittyviä riskitekijöitä (asumisen taidot, toimeentulo, talousosaaminen) ja ohjaamalla vapautuva palveluihin (Granfelt, 2013; 2015). Tämä nivelvaiheeseen kuuluva tuki luo edellytykset etenevälle desistanssiprosessille ja tukee yksilön mahdollisuuksia yhteiskuntaan integroitumiseen. Vaikka vapautuminen asunnottomana on aina riski uusintarikollisuudelle, on se naisten kohdalla erityisen haavoittavaa (Granfelt & Turunen, 2021), sillä asunnottomuus altistaa naisia erilaisille hyväksikäyttötilanteille ja vallankäyttösuhteille (Lavee, 2021).

Asuinympäristö ja suoja liittyy kokemukseen sosiaalisesta turvallisuudentunteesta, mihin vaikuttaa henkisiä voimavaroja kuluttava jatkuva epävarmuus arjessa selviytymisestä. Isola, Roivainen ja Hiilamo (2020) totesivat yksinhuoltajaitejä koskevassa tutkimuksessaan, että etenkin yksityisten asioiden esittämisen vaatimus sosiaalietuuksia hakiessa lisäsi äitien kokemaa sosiaalista turvattomuutta. Samoin sitä lisäsivät nöyryyttävinä koetut tapaamiset sosiaalityöntekijöiden ja muiden etuuksia myöntävien viranomaisten kanssa.

Olen edellä kirjoittanut siitä, kuinka naisilla on taustallaan väkivaltaa sisältäviä traumaattisia kokemuksia, ja monella heistä on taustallaan päihderiippuvuutta, mikä usein altistaa väkivallalle. Kuitenkaan tälle asiakasryhmälle ei ole Suomessa yhtäkään turvakotipaikkaa, mikä on sinänsä ristiriitaista. Ne, joilla

on suurin riski olla väkivallan kohteena, eivät kuitenkaan päihderiippuvuutensa vuoksi pääse suojaan ja väkivaltatyöskentelyn piiriin. Esimerkiksi Husson tutkimuksessa juuri turvakotiin meno käynnisti ja mahdollisti monen uhrin kohdalla väkivaltaisesta suhteesta eroamisen sekä voi toimia siten väkivallan hallinnan keinona (Husso, 2003, 297). Näyttäisikin siltä, että rikos- ja päihdetaustaisten naisten väkivaltaisen suhteen pysäyttäjänä ja puuttumisen paikkana toimii vasta vankila (Salovaara, 2019a), koska mahdollisuutta päästä matalamman kynnyksen palveluihin ei ole.

Kunnioittaminen ja arvokas kohtelu

Vivian: Musta tuntuu, et aika harvoin mulle on puhuttu ystävällisesti sossussa. Nii, kai se johtuu siitä, kun itekin oon ollut epävarma ja varmaan aika tyly. Täällä vankilassa mua on kohdeltu, tai yks työntekijä on kohdellu mua ihan eri tavalla, se on kuunnellut mua ja tuntuu, et oon ihan samanarvonen ku se työntekijäkin. Se tuntuu hyvältä, mut samalla mua pelottaa vapautuminen. Kun pitää yrittää hoitaa asioita, juosta luukulta toiselle ja aina pelätä millasta kohtelua mistäkin saa. Ja sitä, millanen tyyppi siellä on vastassa. Se on kuiteski loppupeleissä ihan tuurista kiinni. Musta tuntuu, et olis helpompi mennä hoitamaan asioita, jos ois mukana joku toinen. Sellanen, joka osais mua kans vähän neuvoa, et miten asioita kannattais hoitaa. Ja joka tsemppais ja auttaisi muistamaan, kun en itse muista sanoa kaikkea.

Vuorovaikutus on läsnä kaikissa kohtaamisissa. Viranomaisasioinnissa vuorovaikutuksen laatu, tapa ja käytäntö toimivat joko asiakkaita mukaansa ottavina tai ulossulkevinä elementteinä. Merkittävänä ulossulkemisen tapoina toimivat kokemukset kohtaamattomuudesta ja vallankäytöstä sekä aiempien epäonnistumisten korostamisesta. (Juhila, 2016; Mönkkönen, 2018; Salovaara, 2021b.) Antti Särkelä on todennut menneisyyden vaikuttavan nykyhetkeen ja sitä kautta tulevaisuuteen: ”Se saattaa olla mukana jopa niin, että koemme itsemme tavoitteettomiksi ja toivottomiksi. Menneisyys ja nykyisyys saadaan kuitenkin käyttöömmme vain tavoitteidemme ja tulevaisuuden näkökulmasta. Menneisyyden heikkoudet ja vahvuudet on nähtävä suhteessa tulevaisuuden tavoitteisiin.” (Särkelä, 2011, 85.)

Särkelä kuvaa edellä sitä, kuinka merkittävää työskentelyssä asiakkaan kanssa on huomioida kokonaisvaltaisesti tämän heikkoudet ja vahvuudet, menneisyys ja tulevaisuus, riskit ja mahdollisuudet. Sennettin (2004, 26) mukaan yksilön omanarvontuntoa heikentää riippuvaisuus muista, jolloin häneltä puuttuu mahdollisuus hallita omaa elämäänsä. Toimijuus on vahvempaa silloin, kun tulee kohdatuksi kunnioittavasti yksilönä sen sijaan, että kohdeltaisiin rikollisena (Lafferty ym., 2016). Menneisyyden ja tulevaisuuden peilaaminen nykyhetkeen

on konkreettisimmillaan vapautumisen valmistelussa, jolloin yksilöllä on mahdollisuus itse suunnitella ja rakentaa omaa tulevaisuuttaan.

Omien tekojen ja toiveiden hahmottaminen sekä reflektointi pohtiminen koettuun ei välttämättä ole helppoa kenellekään, saati heille, jotka ovat vankeudessa. Vertaistuki ja kokemusasiantuntijat ovat keskeisessä asemassa päihteettömän ja rikoksettoman vaihtoehdon esimerkkeinä. Heillä on tarjottavanaan oma henkilökohtainen muutosprosessinsa osoituksena siitä, että päihteettömyys ja rikoksettomuus ovat sellaisia mahdollisia ja varteenotettavia vaihtoehtoja, jotka tuottavat myös mielekästä elämää. Rikollisista ja päihkeitä käyttävistä sosiaalisista verkostoista ja elämäntavasta eroon pääseminen on yksilön elämää mullistava prosessi, jossa kaikki totutut toimintatavat on hylättävä. Vertaistuen antaman esimerkin ja tuen kanssa muutos saattaa olla hivenen kevyempi (Lindström & Toikko, 2021).

Elina Virokannas (2019) on korostanut päihkeitä käyttävien äitien kohdalla olevan tärkeää vahvistaa positiivista äitiysidentiteettiä. Kohtaamisissa äitejä tulisi lähestyä heissä olevan hyvän kautta. Sanna Hautala (2022) on kirjoittanut siitä, kuinka päihde- ja rikostaustaisten äitien kohtaamisessa ei tunnusteta ja tueta heissä olevaa hyvää, vaan pikemminkin ohitetaan se keskittyen pelkästään päihderiippuvuuteen. Nais erityisessä ja sukupuolisensitiivisessä työskentelyssä rikosseuraamusalalla tulisi käyttää runsaasti aikaa vanhemmuuden teemojen ja niissä tapahtuneiden särkyneiden käsittelyyn.

TIETO JA TOIMINTA

Koulutus ja tiedostaminen

Vivian: Mä tykkäsin koulusta. Siis silloin, kun jaksoin sitä käydä. Mut aika huonosti sen hoidin, eikä mulla oo peruskoulun jälkeen mitään suoritettu. Alotin aika montakin tutkintoo, mut jätin ne aina kesken. Monestakin syystä. Jossain vaiheessa olin jossain töissäkin, mut ne oli sellasia pätkiä. Oon miettinyt, et tulevaisuudessa haluaisin tehdä töitä, mut sit ulosotto veis kaiken. Mulla on joku satatonna maksettavia korvauksia. En niistä selviä ikinä. Eikä mun kai kannata edes miettiä töiden tekemistä. Siis tuntuu aika omituiselta, et kävisin töissä ja sit mun pitäis kuiteski hakee tukia, koska rahat ei riitä. Emmä tiiä, välillä tuntuu jotenkin toivottomalta. Olis kiva, jos olis vielä kerran mahdollisuus aloittaa puhtaalta pöyältä. Yksi kerta, et sais aloittaa uuden elämän ja sais vielä yhden mahdollisuuden...

Vankilaan tuomituilla on keskivertoa heikompi koulutustaso ja työmarkkina-asema. Tässä taustalla voivat olla raskaudenaikaiset vaikutukset oppimiseen (Pyles & Banerjee, 2010), diagnosoimattomat neuropsykiatriset häiriöt

(Tuominen, 2018) tai aiemmat huonot kokemukset koulumaailmasta (Ääre-lä, 2012). Erilaisten oppimisvaikeuksien ja keskittymishäiriöiden riittämätön diagnosointi sekä diagnosointimenetelmien näennäinen sukupuolineutraalius jättävät tytöt ja naiset herkemmin riittämättömän avun ulkopuolelle kuin pojat ja miehet, joille useimmat testit on suunniteltu (Quinn, 2005; Waite, 2011). Lisäksi ADHD:n tuottama ulkopuolisuuden kokemus vaikuttaa ihmissuhteisiin (Quinn, 2011, Rösler ym., 2008; myös Lohi ym., 2023 tulossa).

Vaikeudet oppimisessa ja keskittymisessä vaikuttavat mahdollisuuksiin toimia ja selviytyä yhä enemmän digitaitoja vaativissa arjen tilanteissa. Ne lisäävät siten riskiä digisyrjäytymiseen (Eubanks, 2011) ja taloudellisen tilanteen hallitsemattomuuteen. Paitsi digiosaamisessa vapautuvilla saattaa olla puutteita myös talouslukutaidossa eli taidoissa ja tiedoissa, joiden avulla voi tehdä tietoisia ja vaikuttavia päätöksiä taloudellisten resurssiensa pohjalta. Talouslukutaidon lisääminen lisää taloudellista voimaantumista ja yksilön minäpystyvyyttä, mikä puolestaan lisää luottamusta tulevaan (Sanders, 2016). Talouslukutaidon ja sen rinnalla kulkevan taloussosiaalityön (Zechner ym., 2019) lisääminen rikostaustaisilla tukee oman taloustilanteen haltuun ottamista, kuten ulosoton ja velkojen selvittämistä, ja lisää siten mahdollisuuksia itsenäiseen selviytymiseen. Lisäksi oman tulotason haltuunotto on tärkeää heille, joilla rikoksista luopuminen tarkoittaa oman taloustilanteen totaalista romahtamista (Salovaara, 2019b). Viitasalon (2018) mukaan raha-asioiden hoitamisen pyrkimyksenä hänen tutkimillaan äideillä oli vastuurationaalisuus, kunniallisuus, kiinnittyneisyys lapsen ja autonomian ideaalin saavuttaminen. Laajemmin voikin ajatella, että oman ja perheen taloustilanteen haltuunotto lisää yksilön taloudellisia toimintamahdollisuuksia, mikä edesauttaa muun muassa toksisen stressin vähentymistä ja henkisen hyvinvoinnin lisääntymistä jopa ylisukupolvisesti (mm. Franke, 2014).

Liikkuminen

Vivian: Mä oon aina asunut tuolla Vuorisuon alueella, yleensä Pupuvuoresa. Jotkut sanoo, et se on huonoa aluetta ja siellä on vaarallista asua. Emmää oo koskaan siellä pelännyt asua, oikeastaan päinvastoin. Siellä on mun lapsuudenkavereita ja muita tuttajia. Helppo olla. Ja halpoja ja vapaita kämppiä siellä on kans. Matkustellut mä en oo koskaan. Lapsena meillä ei koskaan ollut rahaa, ja aikuisena ei ole ollut tarvetta. Jotkut on vankilassa tosi ahdistuneita, kun ne ei pääse mihinkään. Mulla on täällä hyvä ja turvallinen olo, omat rutiinit. Mulle riittää, että on paikka missä asua. Nyt mulla on. Vapautuminen kyllä pelottaa, kun pitäisi valita, mihin vapautuu ja mistä etsiä kämppää...

Liikkumisella tarkoitetaan tässä mahdollisuutta liikkua ja matkustaa yleensä, mutta erityisesti mahdollisuutta vaihtaa asuinpaikkaa. Vankilasta vapautuvien mahdollisuudet valita asuinpaikkansa ovat usein suppeita johtuen sopivien ja saatavilla olevien asuntojen vähydestä suhteessa vuokrien suuruuteen. Matalan tulotason vuoksi vankilasta vapautuvat tarvitsevat ainakin aluksi toimeentulotukea kohtuullisista elinkustannuksista selviytymiseen. Perustoimeentulotuella on ollut merkittäviä vaikutuksia tuen saajien asumisen keskittymiseen ja heidän valinnanvapautensa kaventumiseen (mm. Jauhiainen & Korpela, 2019, 50–51), mikä jo sinällään muodostaa riskitilanteen rikoksista ja päihteistä irtaantumiselle.

Asumiseen liittyvät kysymykset ovat usein nais erityisiä liittyen yksinhuoltajaköyhyyteen ja äitien pyrkimykseen turvata lapsilleen kohtuullinen elinympäristö. Perustoimeentulotuki rajoittaa asumisen valinnanmahdollisuuksia ja pakottaa tuen saajia siirtymään halvempien asumiskustannusten alueelle. Äidit kokevat, ettei heidän perheensä kokonaistilannetta huomioida esimerkiksi lapsen ja perheen sosiaalisen verkoston tai harrastusmahdollisuuksien vuoksi (mm. Krok, 2021). Toisaalta asuinalueen vahingollisuus vaikkapa näkyvän päihteidenkäytön muodossa ei ole hyväksyttävä peruste muuttaa toisaalle. Toimintamahdollisuuksia kuitenkin lisää kokemus kuulumisesta omaan asuinyhteisöön ja siltä avun saaminen (Isola ym., 2020).

Vankilasta vapautuvan suunnitelmissa asuinpaikan tai asuinpaikkakunnan vaihtaminen saattaa olla olennainen osa desistanssiprosessia (Willman, 2021). Vankeus estää liikkumisvapautta konkreettisesti rajoittamalla liikkumista vankilan ulkopuolella sekä hankaloittaa asuinpaikkakunnan vaihtamista. Vankeuteen tuomittu on kirjoilla siinä kunnassa, jossa hän asui vankeustuomion aloittaessaan. Vankilasta käsin paikkakunnan vaihtaminen on vaikeaa, ja vaikeinta se on asunnottomille, joilla on ollut vain poste restante -osoite. Myös väkivalta rajoittaa liikkumista ja vapautta merkittävästi. Taloudellinen väkivalta lisää riippuvuutta asuinkumppanin tuloista ja pitää naiset väkivaltaisissa parisuhteissa. Väkivallan seurauksena myös muut mahdollisuudet kaventuvat.

Prologissa Vivian kertoi, ettei hänellä ole nuorimmaisen lapsen huostaanoton jälkeen ollut omaa asuntoa. Hän on asunut puolisoidensa asunnoissa ja asuminen on siten ollut riippuvaista näiden suopeudesta. Suopeudella tarkoitan sitä, ettei Vivianilla ole ollut sananvaltaa, saati asumiseen liittyviä oikeuksia. Velvoitteina sen sijaan on voinut olla seksi, taloudenhoito ja nöyrä asenne. Vapautuvien asumiseen liittyvät seikat ovat keskeisessä asemassa vapautumisen onnistumisessa (Salovaara, 2021a). Niiden sukupuolisensitiivinen tarkastelu tuo esille asumiseen liittyvää vallankäyttöä, haavoittuvuuksia ja sidonnaisuuksia.

Vapaa-ajan aktiviteetit

Vivian: Mulla ei ollu lapsena mitään harrastuksia. Ystäväni-kirjoista luin muitten harrastuksista ja jätin aina sen kohdan täyttämättä. Nyt pitäis alkaa harrastamaan... Tai no, kai mä harrastan. Oon alkanut täällä Vanajalla käydä salilla ja lenkillä. Ja sit luen aika paljon. Mä en oo pitkään aikaan pystynyt keskittymään kirjoihin. Kai noi aineet on tehny musta jotenkin keskittymishäiriöisen, mut nyt pystyn paremmin keskittymään tekstiin. Niin, et kyllä mulla nyt taitaa olla niitä harrastuksia. Ja toivottavasti nää pysyy myös siviilissä. Se kyllä pelottaa aika paljon. Miten mä sitten osaan olla... Mä oon aina käyttänyt jotain ja kaikki tekeminen on liittynyt siihen säätämiseen.

Osana päihteetöntä ja rikoksetonta elämän opettelua on omaksuttava uudenlainen tapa viettää vapaa-aikaa. Usein desistanssi tarkoittaa arjen sosiaalisten verkostojen täydellistä uudistamista. Naisia päihteidenkäyttöön houkutelleet positiiviset vetovoimatekijät (hyvä olo, uusi kaveriporukka, normaalista poikkeava elämäntyyli, vakavasti otettavuus ja rahan helppo saatavuus) pitää hylätä (Salovaara, 2019b; Väyrynen, 2007, 73–100), ja niiden tilalle omaksua uusia. Tässä uuden opettelun vaiheessa onkin erityisen tärkeää saada vertaistukea.

Rikoksista ja päihteistä irtaantuminen on elämää kokonaisvaltaisesti järjestyttävä asia. Siksi yksilö tarvitsee oman motivaation lisäksi vahvaa ja hyväksyttävää tukea viranomaisilta, läheisiltä sekä vertaisilta. Tässä vaiheessa erityyppiset vertaistoiminnan muodot voivat palvella paitsi oman identiteetin muodostumista myös tuoda kokemuksen ryhmäytymisestä ja itsen tärkeäksi kokemisesta. (ks. Pirttilahti ym. tässä teoksessa). Vivian viittasi sitaatissaan harrastuksiin ja niiden aloittamiseen. Harrastusten ja muun vapaa-ajantoiminnan merkitys voi olla vierasta. Kuitenkin yhteinen harrastustoiminta ja vaikkapa erityyppisiin liikuntamuotoihin tutustuminen tuo merkittäviä kokemuksia ja syventää itsetuntemusta osana desistanssia (Salovaara & Lindström 2023 tulossa).

Kun puhutaan vapaa-ajasta, puhutaan samalla työelämäkeskeisestä tavasta ajatella ajankäyttöä. Mikäli perheessä on ollut ylisukupolvista työttömyyttä, eivät vapaa-ajan aktiviteetit näyttäydy samalla tavalla merkittävinä. Vapaa-ajan aktiviteettien kohdalla nais erityyppisistä on paitsi kokonaisvaltainen eheytyminen myös omanlaisen naiseuden ja äitiyden tukeminen. Toisaalta sukupuolisensitiivistä on huomioida kokemus oman kehon, kehollisuuden ja sen rajojen tuntemisesta.

Ajankäytön hallinta

Vivian: Aika on tosi hämmentävä asia. Kun on tuolla kadulla hankkimassa aineita yms, ei sillä oikeastaan ole merkitystä. Täällä vankilassa aika hidastuu ja tuntuu jotenkin kelluvan. On aikaa ajatella: miettiä tekojaan ja niiden seurauksia. Mä oon miettinyt, et sit ku pääsen ulos, haluan yrittää hyvittää lapsille mun vanhoja tekoja. Sitä, et mun aineidenkäytön takia ne ei tunne mua. Ja on joutuneet asumaan muualla. Sit mä kuitenkin mietin, et en osaa...

Desistanssiprosessia saattaa tukea auttaminen tai korvaaminen osana hyvittämistä (making good), minkä avulla pyritään luomaan uutta hyväksyttävää tarinaa vastapainona entiselle elämäntavalle ja -historialle (Maruna, 2001). Myös eräänlainen ”haavoittuneen parantajan orientaation” omaksuminen voi tuoda hyvää oloa, takaisinantamisen kulttuuria ja mahdollisuutta oman kokemuksen tuoman kompetenssin hyödyntämiseen. Muiden auttamisesta on havaittu olevan hyötyä rikostaustaisille naisille itsetunnon kohoamisen, sosiaalisen pääoman, ja leimatun identiteetin vastustamisen keinona. (Heidemann ym., 2016, 15–21.)

Ajankäytönhallinta näyttölee melko suurta osaa koevapaudessa olevien elämässä. Päivät ovat valmiiksi aikataulutettuja, ja rangaistuksen suorittaminen rajoittaa mahdollisuuksia päihteidenkäyttöön. Rajaamisen opettelu on tärkeää, koska menneisyyttä ei ole mahdollista muuttaa, korvata tai kuroa umpeen. Siksi on tärkeää havaita, että keskittyminen nykyhetken mahdollisuuksiin on riittävää.

SOSIAALISET SUHTEET JA ITSENSÄ TOTEUTTAMINEN

Sosiaaliset suhteet

Vivian: Musta tuntuu, et oon aika yksin, vaikka onhan mulla paljon kavereita ja tuttuja. Mut yksikään niistä ei oo semmonen, et kertoisin niille asioita ja oikeestaan mun on aika vaikee luottaa kehenkään. Se johtuu varmaan kaikesta siitä säätämisestä, mitä on ollut... Sossujen ja vartijoiden kans mulla on kaikkein vaikeinta. Tuntuu, et tarkkaillaan koko ajan. Mulla on täällä Vanajalla yks työntekijä, jonka kanssa oon jutellut. Se on jotenkin auttanut mua ymmärtämään itseäni ja kaikkea, mitä on sattunu ja tapahtunu. Pikkuhiljaa mä oon alkanu uskoa, et musta vois tulla vielä jotain ja et vois olla jotain. Se nainen on mulle vähän ku roolimalli. Vaikka se on vartija, se ei yritä olla joku äijä, niinkun monet muut. Se on kaunis ja lempeä, sellainen elämäänsä kaikin puolin tyytyväinen ihminen. Sellaisena olis

kiva olla. Mää oon uskaltanu viime aikoina ottaa yhteyttä lasten perheisiin. Meillä on tulossa lasupalaveri ja toivon, et jollain keinoin saisin lapsia takaisin mun elämään.

Informaalit eli epäviralliset suhteet voidaan karkeasti jakaa tukeviin ja vahingoittaviin suhteisiin. Tukevat suhteet ovat vastavuoroisia sekä edistävät irtipääsyä päihteistä ja rikoskierteestä. Tärkeimpänä motivoivana ja tukea antavana suhteena äidit usein pitävät lapsiaan (Karttunen, 2019; Virokannas, 2019). Vankilasta käsin yhteydenpito koetaan hankalaksi, mutta vankeusaika voi myös tarjota äideille uuden tilaisuuden suhteen rakentamiselle (mm. Salovaara, 2019b). Lapset antavat merkityksen elämälle ja toimivat muutostimulaation käynnistäjänä. Toisaalta myös syyllisyys ja häpeä oman päihteenkäytön seurauksista sekä pelko lapsen menettämisestä voivat toimia motivoijina. Tukea antavana suhteena voivat toimia vertaiset (Virokannas, 2021) tai ystävät ja sukulaiset. Merkittävää on se, kuinka yksilö kykenee pyytämään ja vastaanottamaan apua, ja kokee sen olennaisena tekijänä desistanssiprosessissaan (Willman, 2021).

Vahingoittavina suhteina puolestaan voidaan pitää väkivaltaa sisältäviä parisuhteita, joissa eläminen altistaa ja ylläpitää päihteenkäyttöä. Toisaalta päihteenkäyttö myös pitää naisia kiinni parisuhteissa muun muassa huumeiden saatavuuden (Väyrynen, 2007) tai ulkopuolisen henkilön tekemän väkivallan uhan (Salovaara, 2019b, 144–148) vuoksi. Ferraro (2006) kuvaa *sumeiksi rajoiksi* sitä väkivallan näkijyyden, tekijyyden ja kokijuuden yhteenkietoutuvuutta, joka tiivistyy juuri rikostaustaisten naisten kohdalla (myös Venäläinen, 2017; Virolainen, 2018). Viranomaistahot saattavat pohtia sitä, miksi ”naiset rakastuvat renttuihin” eli miksi he siirtyvät yhdestä alistavasta ja väkivaltaisesta suhteesta toiseen samanlaiseen. Kyse ei ole suinkaan siitä, että naiset tarkoituksellisesti tekisivät itseään vaurioittavia valintoja. Kyse on siitä, että he valitsevat kussakin tilanteessa parhaimman mahdollisen vaihtoehdon. (Fuentes, 2014.) Vahingoittaviin pari- tai ihmissuhteisiin kuuluvat myös vaurioittavat toimintatavat, kuten seksi vaihdonvälineenä. Tuolloin seksi mahdollistaa päihteen, turvan ja suojelun, nukkumapaikan tai asuinpaikan saamisen. (Lavee, 2021; Pyles & Banerjee, 2010.)

Formaalit eli viralliset sosiaaliset verkostot käsittävät ne viranomaistahot ja kolmannen sektorin toimijat, joiden palveluita vapautuvat käyttävät. Vankeja voidaan pitää aikuissosiaalityön haastavimpina asiakkaina, sillä he usein tarvitsevat pitkää ja intensiivistä työskentelyä vankilassa ja sen jälkeen sekä erityisesti vankeuden ja vapauden nivelvaiheessa (Karsikas, 2014, 107). Vankiloiden sosiaalityön resursointi ei ole asiakaskunnan haasteet huomioon ottaen tarpeenmukaista. Vankilasta vapautuvien kohdalla on melko tyypillistä, ettei kontaktia aikuissosiaalityöhön juuri ole, vaan riittävä apu saadaan järjestötason toimijoiden kautta (Salovaara, 2021a). Etenkin toimeentulotuen siirtyminen

kuntien sosiaalitoimilta Kelaan vuonna 2017 on lisännyt aikuissosiaalityön näkymättömyyttä vapautuvien arjessa. Näin siitäkin huolimatta, että heille olisi usein tarpeen laatia sosiaalihuoltolain mukainen palvelutarpeen arviointi (SHL 36 §), jossa kartoitetaan asumiseen, toimeentuloon ja tuentarpeisiin liittyviä seikkoja (mm. Paavola, 2019, 107–120).

Vapautuville vangeille suunnattujen palveluiden laajuus riippuu siitä, miten ne hyvinvointialueilla on järjestetty. Palvelut ovat usein erilaisten järjestötoimijoiden vastuulla, jolloin vapautuvat ovat keskenään eriarvoisissa tilanteissa kotipaikkakunnasta riippuen. Kun kuitenkin otetaan huomioon vankilasta vapautuvien naisten moninainen tuentarve useilla elämänalueilla, on aikuissosiaalityön poissaolo vapautumisen suunnittelussa paitsi hämmentävää myös asiakkaiden heitteillejättöä, josta vastuu kuuluu kaikille heidän parissaan toimiville.

Olen aiemmassa tutkimuksessani havainnut rikostaustaisten naisten kokevan hyvinvointipalvelujärjestelmän epämääräisenä, ennalta-arvaamattomana ja ristiriitaisena. Palveluiden saaminen koetaan johtuvan hyvästä ”tuurista” ja siitä, että on osannut riittävän nöyrästi lähestyä työntekijää. Toisaalta naiset kokevat, että saadakseen riittäviä palveluita pitää sietää viranomaisten tylyä kohtelua ja loukkaavia asenteita. (Salovaara, 2021b.)

Lastensuojelu saattaa usein olla ainut sosiaalitoimen edustaja vankilassa silloin, kun vangin lapsilla on lastensuojelun asiakkuus. Tätä ei voida pitää riittävänä tukena vanhemmille. Huostaanotettujen lasten vanhemmille ei välttämättä ole tehty asiakassuunnitelmia, joissa heidän tuentarpeensa olisi arvioitu. Suhtautuminen lastensuojeluun ja yhteistyö sen kanssa on usein emotionaalisesti ja moraalisesti virittäytynyttä. Lastensuojelun kohtaamiset voidaan kokea kriisinä, eikä tuolloin kyse ole tavanomaisesta asiakassuhteesta (Salovaara, 2023 tulossa), vaan tarvitaan herkkyyttä tunnistaa traumataustaa ja elämäntilanteiden kannalta yksilöä kannattelevia seikkoja.

Nykyinen palvelujärjestelmä ei kykene tunnistamaan parisuhdeväkivaltaa riittävällä tavalla ja kyllin ajoissa, mikä vääjäämättä johtaa siihen, etteivät uhrit tule kohdatuksi haavoittavissa elämäntilanteissaan sen edellyttämällä vakavuudella ja intensiteetillä (Husso ym., 2016; 2014). Näyttääkin siltä, että suomalaisessa yhteiskunnassa olevaan väkivaltaan on vaikea puuttua etenkin tilanteissa, joissa yksityisen ja julkisen rajat ylittyvät. Parisuhdeväkivallasta selvinneet naiset käyttävät toimijuuttaan palveluissa hylkäämällä toimimattomat palvelut (Pathak & Upadhyay, 2021). Väkivallasta ja väkivaltaisesta parisuhteesta eroon pääseminen vaatii kuitenkin viranomaistahojen apua ja yhteistyötä sosiaali- ja terveystalveissa.

Valtaistuminen

Vivian: Mä oon täällä Vanajalla suorittanut Vinnin⁴. Puhuttiin paljon väkivallasta ja koin, että se vahvisti mua. Sit mä oon tavannut yhtä ohjaajaa ja kokemusasiantuntijaa ja puhunut mun toiveista. Mä oon saanut mun suunnitelmia ja toiveita otettua haltuun. Tulevaisuus ei ole enää niin pelottava ja kaoottinen kuin aiemmin. Vaikka moni asia hävettää ja mulla on tosi syyllinen olo liittyen mun lapsiin, on ollut tosi kiva, kun olen saanut puhua ja purkaa mun ajatuksia. Mut on tosi kiva, et noi samat ihmiset voi jatkaa mun tukena vapautumisen jälkeenkin.

Vankilasta vapautuvien kohdalla tulisi ensisijaisesti kiinnittää huomiota yksilön mahdollisuuksiin saavuttaa tasapaino entisen elämänsä ja nykyisyyden välillä ja tukea häntä yksilönä valtaistumaan. *Empowerment* -sanalla ei ole sovittua suomennosta, ja se suomennetaan ainakin voimaantumiseksi ja valtaistumiseksi. (Kuronen, 2004, 277–296.) Käytän tässä yhteydessä valtaistumista. Yksilöiden tukeminen sekä hyvinvoinnin ja osallisuuden lisääminen ovat koko yhteiskuntaa hyödyttäviä ja kokonaisturvallisuutta lisääviä seikkoja.

Valtaistuminen on keskeistä sosiaalityössä, mutta samoin se on myös rikosseuraamusalalla. Psykologisen valtaistumisen mittareina voidaan käyttää kykyä asennoitua sosiaalisesti ja positiivisesti sekä halua olla mukana. Merkittävää on työntekijän ja asiakkaan keskinäinen suhde. (Depauw & Driessens, 2017.) Vankilasta vapautuvien naisten valtaistumiseen vaikuttavat heidän kykynsä omaksua positiivisia selviytymistaitoja ja mahdollisuutensa ottaa vastaan tarjottua apua (McDonald, 2006). Poliittisen valtaistumisen arviointi on hankalaa. Robeyns (2003) viittaa termillä etenkin naisten mahdollisuuksiin toimia poliittisesti.

Varsinainen kansalaistoiminta on vähäistä vertaistoimintaa lukuunottamatta, mutta tutkimuksiin osallistuminen voi kuitenkin antaa tunteen asioihin vaikuttamisesta (Lafferty ym., 2016). Lindströn ja Toikko (2021) ovat havainneet kokemusasiantuntijuuden toimivan valtaistumista edistävänä. Kyse on kokemusasiantuntijakoulutuksesta saaduista keinoista ottaa oma menneisyys haltuunsa ja saada oma tarina toimimaan valtaistumisenvälineenä muille rikos- ja päihdetaustaisille.

⁴ Toimintaohjelma naisille.

Kotityö ja hoiva

Vivian: Mun koevapauden suunnittelu on aloitettu. Mun toimintavelvoitteena on varmaan NA:ssa käyminen. Ois kiva, jos voisin joskus hoitaa Adalmiinaa kotona. Mut eihän se ole mahdollista. Hän asuu sijaisperheessä ja minä olen vain se Vivian-äiti, joka joskus soittaa ja tapaa. Enkä kyllä ihan oikeastikaan tiedä miten olisin lasten kanssa. Et millaset tavat niillä on arkiasioissa.

Hoiva ja huolenpito mielletään kulttuurisesti naistapaiseksi ja -erityiseksi toiminnaksi. Toisaalta kotona oleminen rikkoo kulttuurista normia (Isola ym., 2020), sillä kulttuurisesti hyväksyttävää on olla opiskeleva tai työssäkäyvä vanhempi. Vankilaan joutuvista vanhemmista juuri äidit ovat yleisimmin lähivanhempia alaikäisille lapsilleen, ja vankeus siten vaikuttaa heidän lapsiinsa asuinpaikan ja hoitajan muuttumisena (mm. Salovaara, 2019b, 178–185).

Rikosseuraamuksissa tuetaan perinteistä hoivan sukupuolijakoa muun muassa siten, että vankiloiden perheosastot ovat nykyisellään sijoitettuina vain naisille tarkoitettuihin vankiloihin Vanajalla ja Hämeenlinnassa. Toki Vanajan vankilan perheosastolle on ollut mahdollista myös isän suorittaa vankeustuomiotaan lapsensa kanssa. Kyse on kuitenkin siitä, että nykyinen järjestelmä tukee äitihoivaa, eikä sinänsä mahdollista rakenteellisella tasolla lapsen isien osallistumista siihen. Mielenkiintoista onkin seurata, kuinka perhevapaa uudistus ja ajatus tasapuolisemmasta hoivavastuusta muuttaa käytäntöjä. Yli 3-vuotiaita lapsia vankiloihin ei ole mahdollista ottaa mukaan, joten vankeus myös muuttaa vanhemmuutta ja hoivan käytäntöjä, rajoittaa yhteydenpitoa ja aiheuttaa huolta lapsen suojelemiseksi vankeudelta (Fowler ym., 2022). Lasten tapaamisiin ja yhteydenpitämisen mahdollisuuksiin on vaikuttanut myös naisvankipaikkojen keskittyminen muutamaan vankilaan. Mitä pitempi matka lapsen asuinpaikan ja vanhemman vankilan välillä on, sitä suurempia vaikutuksia sillä on lapsen mahdollisuuksiin tavata vanhempansa.

Palkkatyö ja muu toiminta

Vivian: Mä en oo oikeestaan koskaan ollut töissä. Jotain työllistämistukijuttuja on ollut, mut ei ne oo motivoinu. Oon täällä ollut ompelimossa, vaikka en oikein osaa ommella. Oon kyl miettinyt myös sitä, et miks täällä noi työjutskat on niin vanhanaikaisia. Oon aina vihannut ompelemista ja ompelukoneita ja mun ois pitäny täällä tehdä niillä jotain. Olis hyvä, jos jo linnasta pääsis kokeileen jotain töitä. Siis ihan oikeesti, eihän mulla ole edes tietoa siitä millaisia töitä voisi tehdä.

Suomessa työmarkkinoita voidaan pitää sukupuolittain jakaantuneina (mm. Laine, 2021), minkä lisäksi naiset ovat miehiä pienituloisempia (Okkonen, 2021). Epätasa-arvo työmarkkinoilla saattaa johtaa esimerkiksi yksinhuoltajien köyhyysriskiin (Hübgen, 2017). Rikosseuraamuksissa järjestettävä työtoiminta pitkälti uusintaa perinteistä sukupuolijakoa sekä tarjoaa työtoimintoina erilaisia käsityöläisammatteja, joissa työllistyminen ei vapautumisen jälkeen ole kovin realistista.

Rikosseuraamuslaitoksen tavoitteena on saada yhä useampi vanki vapautumaan valvotun koevapauden kautta. Asteittaisella vapautumisella halutaan tukea sopeutumista yhteiskuntaan. Koevapauteen liitetty toimintavelvoite voi olla muun muassa työtä, opiskelua tai niihin hakeutumista, päihdekuntoutusta, arkielämän taitoja, läheisten hoitoa, kuntouttavaa työtoimintaa, kotitöitä, harrastamista, fyysisen ja henkisen kunnon ylläpitämistä, velka-asioiden hoitamista, vapaaehtoistyötä (Mäkipää, 2010, 131–134). Tilastoja koevapauden toimintavelvoitteiden sukupuolijaosta ei ole saatavilla, mutta mielenkiintoista olisi nähdä esimerkiksi kotitöiden ja läheisten hoidon sukupuolijako.

Vaikka Mäkipään (2010) tutkimus on jo melko vanha, kiinnittää siinä huomiota erilaisten digitaitojen opetteluun puuttuminen. Toki digitaitojen lisäämiseen Rikosseuraamuslaitoksessa on panostettu, mutta usein todellisten digitaitojen ja digitaalisen toimijuuden saavuttamista vankiloissa estää laitosturvallisuus ja luottamuksen puute. (Järveläinen & Rantanen, 2021.) Pääsyä digitaalisiin palveluihin saatetaan pitää uhkana laitosturvallisuudelle, eikä digitaalisen toimijuuden mahdollistavia kuntouttavia ja yhteiskuntaan integroivia vaikutuksia siten pidetä olennaisena. Vankiloiden jähmeät rakenteet eivät aina mahdollista edes vankiloihin rakennettujen digitaalisten kuntoutusmuotojen käyttöönottoa, vaikka uusien älyvankiloiden rakentamisessa digitaalisuudella on haluttu nykyaikaistaa imagoa.

Rikos- ja päihdetausta on monitahoinen tasa-arvon este. Vankeustuomion lisäksi maksettavana voi olla oletetun rikosshyödyn vastikkeena runsaat korvaukset. Suuria korvauksia voidaan pitää riskinä desistanssiprosessille. Luottotietohäiriöt ja ulosottovelka alentavat motivaatiota opiskeluun ja työntekoon ja lisäävät yksilön kokemusta ulkopuolisuudesta. (Lewinson ym., 2014; Olesen, 2016.) Vähäinen koulutustaso puolestaan tuottaa rajoittuneita työmahdollisuuksia (Pyles & Banerjee, 2010). Kuitenkin työn mukanaan tuoma sosiaalinen verkosto ja kuulumisen tunne sekä taloudellinen turva ovat yksi merkittävimmistä rikosten tekemistä ja päihdeiden käytön jatkamista ehkäisevistä tekijöistä (Pyles & Banerjee, 2010; Willman, 2021). Taloussosiaalityön ulottaminen yhdeksi osaksi valvotun koevapauden toimintavelvoitteita lisääisi vapautuvien omia taloudenhallintakeinoja (Heilbrun ym., 2008).

TAULUKKO 2. Yhteenveto Robeyensin toimintamahdollisuuksista, niiden nais erityisestä näkökulmasta ja keinoista hyvinvoinnin edistämiseen.

Tyyppi	Toimintamahdollisuus	Nais erityinen näkökulma	Hyvinvoinnin edistäminen
I Terveys, Turva, Kunnioitus	Elämä, fyysinen terveys	Päihdekuntoutus, identiteetin rakentuminen	HYVINVOIMINEN – Sukupuolistuneen väkivallan tunnistaminen – Riittävä päihdekuntoutus – Turvallinen asuinpaikka – Häpeätyöskentely
	Henkinen hyvinvointi	Traumatietoisuus, häpeä, turvallisuus	
	Ruumiillinen koskemattomuus ja turvallisuus	Väkivalta työskentely, luottamuksen rakentuminen, turva	
	Suoja ja asuin ympäristö	Turvallinen koti, asunnottomuuden haavoittavuus	
	Kunnioittaminen ja arvokas kohtelu	Vertaistuki, viranomaiset, vapautumisen valmistelu	
II Tieto ja toiminta	Koulutus ja tiedostaminen	Digitaidot, talouslukutaito	OSAAMINEN – Digitaalinen toimijuus – Tasapuoliset taidot
	Tieto ja toiminta	Asuinpaikan valinta	
	Vapaa-aika	Mielekäs elämä	
	Ajankäytön hallinta	Hyvitys, rajaaminen	
III Sosiaalisuus ja itsensä toteuttaminen	Sosiaaliset suhteet	Tunnistaa tukevat & vaurioittavat, väkivalta irtaantuminen, riittävä suhde lapsiin	KUULUMINEN – Turvalliset sosiaaliset suhteet – Mielekäs tekeminen ja onnistumisen kokemukset – Luottamukselliset suhteet viranomaisiin, vertaistukeen ja läheisiin
	Poliittinen voimaantuminen	Vertaistuki, kokemusasiantuntijuus	
	Kotityö ja hoiva	Äitien hoivavastuun laajentaminen	
	Palkkatyö ja opiskelu	Sukupuolistuneet työmahdollisuudet, taloussosiaalityö, digitaalinen toimijuus	

POHDINTA

Olen edellä olevaan taulukkoon (taulukko 2) tiivistänyt tärkeimmät artikkelissa toteamani asiat. Robeyensin toimintamahdollisuuksien teorian avulla sain mahdollisuuden tarkastella vankilasta vapautuvien nais erityisiä ja sukupuolensensitiivisiä piirteitä laajasti eri näkökulmista. Tarkastelu toi nähtäväksi kompleksiset yhteiskuntasuhteet. Samoin se toi näkyväksi väkivallan ulottumisen

laajamittaisesti monille naisten elämänalueille, mikä näyttäytyy tekstissä siten merkittävämpänä tekijänä kuin esimerkiksi päihteet.

Taulukossa esiintyvään hyvinvoinnin edistäminen -osioon olen koonnut keskeiset havaitsemani tekijät ja nimennyt ne hyvinvoimiseksi, osaamiseksi ja kuulumiseksi. Näiden tiimoilta voisi jatkotyöskentelynä kehittää ja rakentaa asiakastyön tueksi työkalun, jonka yhdistäminen esimerkiksi AVAIN-mittariin (Karjalainen ym., 2021) toisi rikosseuraamusasiakkaiden kanssa työskentelyyn suunnitelmallisuutta ja pitkäjänteisyyttä. AVAIN-mittari on kehitetty sosiaalityön vaikuttavuuden arvioimiseen ja tavoitelähtöisen sosiaalityön tekemiseen (Tanner & Kivipelto 2022). Erityisesti sen käyttöä on edistetty aikuissosiaalityössä, mikä toisi yhtymäpinnan rikosseuraamuksien ja yhteneväisten asiakkaiden kanssa.

Robeyensin toimintamahdollisuuksien avulla olen jakanut vankilasta vapautuvien tuentarpeet kolmeentoista osa-alueeseen. Näiden osa-alueiden avulla on mahdollista havaita akuuteimmat tuentarpeet, laatia tavoitteet ja luoda yksilöllisiä suunnitelmia niiden toteuttamiseksi. Pelkkä suunnitelmien laatiminen ei kuitenkaan riitä, vaan niiden toimeenpaneminen vaatii aina viranomaisen ja asiakkaan yhteistyötä. Rakenteellisena ongelmana vankilasta vapautuvien kohdalla ovat palvelukatkokset, joita voitaisiin estää suunnitelmallisella yhteistyöllä, yhteyshenkilöiden nimeämisellä ja säännöllisillä etäneuvotteluilla. Tulevien hyvinvointialueiden myötä yhteistyölinjaukset on mahdollista neuvotella uusiksi.

Artikkelin tavoitteena oli selvittää, miten nais erityisyyden ja sukupuolisen-sitiivisyyden huomioiminen lisää hyvän elämän edellytyksiä Robeyensin toimintamahdollisuuksien teorian mukaan. Vankilasta vapautuvien joustavien ja katkeamattomien palveluiden saaminen on paitsi yksilöiden myös yhteiskunnan hyvinvointia ja turvallisuutta lisäävä asia. Asumisen, riittävän toimeentulon, päihteettömyyttä tukevien ja oikealaatuisten päihdepalveluiden sekä erityisesti mielekkään arjen rakentamisessa vankilasta vapautuvat tarvitsevat tuekseen vahvaa viranomaisverkostoa ja katkeamattomia sosiaali- ja terveystalveluita. Kun vankilasta vapautuvien enemmistö on miehiä, on nais erityisten palveluiden kehittäminen ja turvallisemman vapautumisen tukeminen tärkeää. Nais erityisten toimintamahdollisuuksien huomioiminen on ihmisarvon ja tasa-arvon näkökulmasta ensiarvoista. Tasa-arvoa eivät lisää kaikille suunnatut sukupuolineutraalit palvelut, vaan sen lisäämiseen tarvitaan yksilöllisempiä, sukupuolen moninaisuuden ymmärtäviä ja aitoja matalan kynnyksen palveluita. Kyse ei ole nykyisen palvelujärjestelmän ja -verkoston uusimisesta vaan rajaitojen madaltamisesta ja aidosta asiakaslähtöisestä suhdeperustaisesta työskentelystä.

Texti on kirjoitettu RIKSU-hankkeelle.

LÄHTEET JA KIRJALLISUUS

- Allen, S., Flaherty, C. & Ely, C. (2010). Throwaway Moms: Maternal Incarceration and the Criminalization of Female Poverty. *Affilia: Journal of Women and Social Work* 25 (2), 160–172. <https://doi.org/10.1177/0886109910364345>
- Anderson, J. D., Pitner, R. O. & Wooten, N. R. (2020). A gender-specific model of trauma and victimization in incarcerated women. *Journal of Human Behavior in the Social Environment* 30 (2), 191–212. <https://doi.org/10.1080/10911359.2019.1673272>.
- Bay-Cheng, L. Y., Mencia, J. J., Ginn, H. G. & Odigie, H. E. (2022). Between Rights on Paper and Capabilities on the Ground: Policy-Based Barriers to Marginalized Women's Sexual Rights. *Sexuality Research and Social Policy* 19, 328–344. <https://doi.org/10.1007/s13178-021-00546-1>
- Bildjuschkin, K., Ewalds, H., Hietamäki, J., Kettunen, H., Koivula, T., Mäkelä, J., Nipuli, S., October, M., Peltonen, J. & Siukola, R. (2020). *Väkivaltakäsitteiden sanasto*. Helsinki: THL.
- Butler, J. (1999). *Hankala sukupuoli*. Helsinki: Gaudeamus.
- Depauw, J. & Driessens, K. (2017). Taking the measure: a participatory approach to measuring and monitoring psychological empowerment in social work practices. *European Journal of Social Work* 20 (4), 522–535. <https://doi.org/10.1080/13691457.2016.1255878>
- Devlin, A. (1998). *Invisible Women: What's Wrong With Women Prisons?* Basingstoke: Winchester: Waterside Press.
- Drake, D. H. (2012). *Prisons, Punishment and the Pursuit of Security*. Palgrave Macmillan.
- Enroos, R. (2015). *Vankila, vanhemmuus ja lapsi. Näkökulmia perhekäytäntöihin*. Helsinki: Rikosseuraamuslaitoksen koulutuskeskus.
- Eubanks, V. (2011). *Digital Dead End: Fighting for social justice in the information age*. Cambridge: MIT Press.
- Fadjukoff, P., Kainulainen, S., Pirhonen, J., Saaranen, T., Valokivi, H. & Vauhkonen, A. (2022). Sosiaalinen hyvinvointi turvaa terveyttä. *Sosiaalilääketieteellinen aikakauslehti* 59, 327–335. <https://doi.org/10.23990/sa.111453>
- Ferraro, K. J. (2006). *Neither Angels nor Demons*. Boston: Northeastern University Press.
- Fowler, C., Rossiter, C., Power, T., Dawson, A., Jackson, D. & Roche, M. A. (2022). Maternal incarceration: Impact on parent-child relationships. *Journal of Child Health Care* 26 (1), 82–95. <https://doi.org/10.1177/13674935211000882>

Franke, H. A. (2014). Toxic Stress: Effects, Prevention and Treatment. *Children* 1 (3), 390–402. <https://doi.org/10.3390/children1030390>

Fuentes, C. (2014). Nobody's Child: The Role of Trauma and Interpersonal Violence in Women's Pathways to Incarceration and Resultant Service Needs. *Medical Anthropology Quarterly* 28, 1, 85–104. <https://doi.org/10.1111/maq.12058>

Granfelt, R. (2015). *Asumissosiaalinen työ. Kotiin ja rikollisuudesta irti?* Helsinki: Y-Säätiö.

Granfelt, R. (2013). Asuntososiaalinen työ läsnäolotyönä. Kokemuksia naisten yhteisöstä. Teoksessa M. Laitinen & A. Niskala (toim.), *Asiakkaat toimijoina sosiaalityössä* (s. 219–243). Tampere: Vastapaino.

Granfelt, R. (1998). *Kertomuksia naisten asunnottomuudesta*. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura.

Granfelt, R. (2007). ”Oppisin elämään riippuvuuteni kanssa” Tutkimus naisvankien päihdekuntoutuksesta Vanajan vankilassa. Rikosseuraamusviraston julkaisuja 2/2007. Helsinki: Rikosseuraamusvirasto.

Granfelt, R. & Turunen, S. (2021). *Naisten asumispoluilta kerrottua. Aukkaiden ja ammattilaisten kokemuksia asunnottomuudesta, kodista ja asumissosiaalisesta työstä*. Helsinki: Y-säätiö.

Hautala, S. (2022). Kertomuksia huumeiden ongelmakäytön haavoittavista perhesuhteista. Teoksessa J. Järvinen-Tassopoulos & H. Pirskanen (toim.), *Riippuvuus perheessä* (s. 168–196). Helsinki: Gaudeamus.

Hautala, S., Hakkarainen, P., Kuussaari, K., Kataja, K. & Kailanto, S. (2018). Väkivalta osana huume kuvioita. *Oikeus* 47 (1), 12–28.

Heidemann, G., Cederbaum, J. A., Martinez, S. & LeBel, T. P. (2016). Wounded healers: How formerly incarcerated women help themselves by helping others. *Punishment & Society* 18 (1), 3–26. <https://doi.org/10.1177/1462474515623101>

Heilbrun, K., Dematteo, D., Fretz, R., Ericson, J., Yasuhara, K. & Anumba, N. (2008). How “Specific” are Gender-specific Rehabilitation Needs? An Empirical Analysis. *Criminal Justice and Behavior* 35 (11), 1382–1397. <https://doi.org/10.1177/0093854808323678>

Hiitola, J. (2015). *Hallittu vanhemmuus. Sukupuoli, luokka ja etnisyyt huostaanottoasiakirjoissa*. Tampereen yliopisto.

Husso, M. (2003). *Parisuhdeväkivalta. Lyötyjen aika ja tila*. Tampere: Vastapaino.

Husso, M., Virkki, T., Notko, M., Hirvonen, H. & Eilola, J. (2016). *Interpersonal*

Violence: Differences and Connections. London: Routledge.

Husso, M., Virkki, T., Holma, J., Notko, M. & Laitila, A. (2014). Väkivallan kohtaamisen käytännöt ja kehittämisprojektien sudenkuopat. Teoksessa R. Haverinen, M. Kuronen & T. Pösö (toim.), *Sosiaalihuollon tila ja tulevaisuus* (s. 261–279). Tampere: Vastapaino.

Hübgen, S. (2017). "Only a Husband Away from Poverty" Lone Mothers' Poverty Risks in European Comparison. Teoksessa L. Bernardi & D. Mortelmans (toim.), *Lone Parenthood in the Life Course* (s. 167–189). Life Course Research and Social Policies. New York: Springer Open.

Hypén, K. (2004). *Vankilasta vuosina 1993–2001 vapautuneet ja vankilaan uudestaan palanneet*. Rikosseuraamusviraston julkaisuja 1/2004. Helsinki: Rikosseuraamusvirasto.

Hänninen, S. & Karjalainen, J. (2007). Tarve harkinnassa. Teoksessa S. Hänninen & J. Karjalainen & K-M. Lehtelä (toim.), *Pääsy kielletty! Poiskäännyttämisen politiikka ja sosiaaliturva* (s. 157–191). Helsinki: Stakes.

Isola, A-M., Roivainen, I., Hiilamo, H. (2020). Lone mothers' experiences of poverty in Finland: a capability approach. *Nordic Social Work Research*. <https://doi.org/10.1080/02156857X.2020.1813192>.

Jauhiainen, S. & Korpela, T. (2019). *Toimeentulotuen saajien elämäntilanne, asuminen ja työnteko*. Helsinki: Valtioneuvoston kanslia.

Johansson, A. (2022). Seksuaali- ja sukupuolivähemmistöt tulee tehdä näkyviksi marginaaliryhmien kanssa työskennellessä. Kriminaalihuollon tukisäätiö, blogi 23.6.2022. <https://www.krits.fi/2021/06/seksuaali-ja-sukupuolivahemmistot-tulee-tehda-nakyviksi-marginaaliryhmien-kanssa-tyoskennellessa/>

Joukamaa, M., Aarnio, J., von Gruenewaldt, V., Hakamäki, S., Hypén, K., Lauerma, H., Lintonen, T., Mattila, A., Tyni, S., Vartiainen, H., Viitanen, P. & Wuolijoki, T. (2010). *Rikosseuraamusasiakkaiden terveys, työkyky ja hoidontarve*. Rikosseuraamuslaitoksen julkaisuja 1/2010. Helsinki: Rikosseuraamuslaitos.

Juhila, K. (2016). *Sosiaalityöntekijöinä ja asiakkaina*. Tampere: Vastapaino.

Järveläinen, E. & Rantanen, T. (2021) Incarcerated people's challenges for digital inclusion in Finnish prisons. *Nordic Journal of Criminology* 22 (2),240–259. <https://doi.org/10.1080/2578983X.2020.1819092>.

Karjalainen, P.; Kivipelto, M., Liukko, E. & Muurinen, H. (2021). *Osallisuutta ja toimintakykyä vahvistava aikuissosiaalityö: opas ammattilaisille*. OHJAUS 1/2021. Helsinki: THL.

Karsikas, V. (2014). Polku vapauteen. Psykososiaalisen työn kehittyminen ja

rooli vankeinhoidon yhteiskunnallisessa tehtävässä. Teoksessa H. Linderborg, M. Suonio & T. Lassila (toim.), *Sosiaalityö ja sosiaalinen tuki rikosseuraamusalalla*. Rikosseuraamuslaitoksen julkaisuja 1/2014. Helsinki: Rikosseuraamuslaitos.

Karttunen, T. (2019). *Naiseryityistä Päihdehoitoa. Etnografinen Tutkimus Päihdehoitolaitoksen Naistenyhteisöstä*. Jyväskylän yliopisto.

Karttunen, T. (2021a). Kannattelu ja vaurioituminen naisten päihdeongelmien sävyttämässä läheissuhteissa. Teoksessa J. Järvinen-Tassopoulos & H. Pirskanen (toim.), *Riippuvuus perheessä* (s. 141–167). Helsinki: Gaudeamus.

Karttunen, T. (2021b). Social framework for understanding women's substance abuse, treatment and vulnerability. Teoksessa M. Kuronen, E. Virokannas & U. Salovaara (toim.), *Women, Vulnerabilities and Welfare Service Systems* (s. 108–121). London: Routledge.

Kreis, M. K. F., Gillings, K., Svanberg, J. & Schwannauer, M. (2016). Relational Pathways to Substance Use and Drug-Related Offending in Women: The Role of Trauma, Insecure Attachment, and Shame. *International Journal of Forensic Mental Health* 15 (1), 35–47. <https://doi.org/10.1080/14999013.2015.1134725>

Krok, S. (2021). The reform of the Finnish income benefit system from the standpoint of lone mothers. Teoksessa M. Kuronen, E. Virokannas & U. Salovaara (toim.), *Women, vulnerabilities and welfare service systems* (s. 96–107). London: Routledge.

Kuronen, M. (2004). Valtaistumista vai voimavaraistumista. Feministisiä näkökulmia empowermentiin sosiaalityön käsitteenä ja käytäntönä. Teoksessa M. Kuronen, R. Granfelt, L. Nyqvist & P. Petrelius (toim.), *Sukupuoli ja sosiaalityö* (s. 277–296). Jyväskylä: PS-kustannus.

Lafferty, L., Treloar, C., Butler, T., Guthrie, J. & Chambers, G. M. (2016). Unlocking dimensions of social capital in the prison setting. *Health and Justice* 9 (4), 1–12. <https://doi.org/10.1186/s40352-016-0040-z>

Laine, P. (2021). Naiset ja miehet edelleen eri ammateissa. Segregaatio voimakasta myös suurimmissa kaupungeissa. Helsinki: Tilastokeskus.

Laitinen, A. (2008). Joseph Raz ja hyvinvoinnin ulottuvuudet. Teoksessa P. Niemi & T. Kotiranta (toim.), *Sosiaalialan normatiivinen perusta* (s. 34–70). Helsinki: Gaudeamus.

Lattu, E. (2016). Naisten tekemä väkivalta. Tampereen yliopisto.

Lavee, E. (2021). Low-income breadwinning Israeli mothers negotiating economic survival. Teoksessa M. Kuronen, E. Virokannas & U. Salovaara (toim.), *Women, Vulnerabilities and Welfare Service Systems* (s. 125–138). London: Routledge.

- Levenson, J. S. & Willis, G. M. (2019). Implementing Trauma-Informed Care in Correctional Treatment and Supervision. *Journal of Aggression, Maltreatment & Trauma* 28 (4), 481–501. <https://doi.org/10.1080/10926771.2018.1531959>
- Lewinson, T, Thomas, M. L., White, S. (2014). Traumatic transitions: Homeless Women's Narratives of Abuse, Loss, and Fear. *Affilia: Journal of Women and Social Work* 29 (2), 192–205. <https://doi.org/10.1177/0886109913516449>
- Lidman, S. (2011). Häpeäl Nöyryyttämisen ja häpeämisen jäljillä. Jyväskylä: Atena.
- Lindström, J. & Toikko, T. (2021). Survival stories as access to society: People with history of crime as experts by experience. *Nordic Journal of Criminology*. <https://doi.org/10.1080/2578983X.2021.1918435>
- Lohi, M., Lindström, J. & Salovaara, U. (2023 tulossa). Kuinka voimme estää tyttöjä joutumasta vankilaan? Kokemusasiantuntijan ja ammattilaisen vuoropuhelua. Teoksessa H. Turkka & J. Saarholm (toim.), *Nuorisorikollisuus, jengit ja väkivalta*. Jyväskylä: PS-kustannus.
- Lynch, S. M., Fritch, A. & Heath, N. M. (2012). Looking the Beneath Surface: The Nature of Incarcerated Women's Experiences on Interpersonal Violence, Treatment Needs, and Mental Health. *Feminist Criminology* 7 (4), 381–400. <https://doi.org/10.1177/1557085112439224>
- Maruna, S. (2001). *Making Good: How Ex-Convicts Reform and Rebuild Their Lives*. American Psychological Association.
- Mattsson, T. (2021). *Intersektionalitet i social arbete*. Malmö: Gleerups.
- McDonald, D. (2006). *Empowering Female Inmates? An Exploratory Study of a Prison Therapeutic Community and Its Impact on the Coping Skills of Substance Abusing Women*. Indiana University of Pennsylvania.
- Metteri, A. (2012). *Hyvinvointivaltion lupaukset, kohtuuttomat tapaukset ja sosiaalityö*. Tampere: Tampereen yliopisto.
- Mönkkönen, K. (2018). *Vuorovaikutus asiakastyössä. Asiakkaan kohtaaminen sosiaali- ja terveysalalla*. Helsinki: Gaudeamus.
- Mäkipää, L. (2010) Valvotun koevapauden toimeenpano ja sovellettavuus. Oikeuspoliittisen tutkimuslaitoksen tutkimuksia 249. Helsinki.
- Naiserityisen kuntoutuksen kehittäminen vankeinhoidossa*. (2010). Työryhmän raportti. Helsinki: Rikosseuraamuslaitos.
- Naiset näkyviksi*. (2008). Työryhmän mietintö. Helsinki: Rikosseuraamusvirasto.
- Naisten vuoro. Naisvankien tarpeet ja vankiloiden toiminnan kehittäminen*. (1999).

Työryhmän raportti. Helsinki: Oikeusministeriön vankeinhoito-osasto.

Niemi-Kiesiläinen, J. (2004). *Rikosprosessi ja parisuhdeväkivalta*. Helsinki: WSOY.

Nussbaum, M. C. (2011). *Creating Capabilities: The Human Development Approach*. Cambridge: The Belknap Press of Harvard University Press.

Nussbaum, M. C. (2001). *Women and Human Development: The Capabilities Approach*. Cambridge: Cambridge University Press.

Okkonen, K-M. (2021). *Miehet ja naiset tuloluokkakuussa. Sekä tulot että tuloerot ovat miehillä naisia suuremmat*. Helsinki: Tilastokeskus.

Olesen, A. (2016). *Debt as a Criminal Risk Factor in Denmark*. *Oñati Socio-Legal Series* 6 (3), 676–706.

Paavola, J. (2019). Aikuisen palvelutarpeen arvioinnin työskentelymalli. Teoksessa M. Zechner (toim.), *Näkökulmia palvelutarpeen arviointiin*. Seinäjoen ammattikorkeakoulu, 107–122.

Pathak, J. & Upadhyay, M. (2021). Improving social outcomes of mental distress survivors of domestic violence: using the capability approach. *Journal of Social and Economic Development* 23 (1), 5212–5227. <https://doi.org/10.1007/s40847-020-00139-5>

Perälä, J. (2011). *“Miksi lehmät pitää tappaa?” Etnografinen tutkimus 2000-luvun alun huume- ja huumemerkkinoista Helsingissä*. Helsinki: THL.

Pitkänen, T. & Kaskela, T. (2016). Päihdehoidossa olleiden potilaiden elämäntilanne ja rikollisuus. Teoksessa T. Pitkänen, T. Kaskela, S. Tyni & J. Tourunen (toim.), *Päihdehoitoon hakeutuneiden rikollisuus. Rekisteri- ja hoitotietoihin perustuva seuranta tutkimus vankeusrangaistukseen tuomituista päihdehoidon asiakkaista* (s. 44–55). Rikosseuraamuslaitoksen julkaisu 1/2016. Helsinki: Rikosseuraamuslaitos.

Pyles, L. & Banerjee, M. M. (2010). Work Experiences of Women Survivors: Insights From the Capabilities Approach. *Affilia: Journal of Women and Social Work* 25 (1), 43–55. <https://doi.org/10.1177/0886109909354984>

Päihdetilastollinen vuosikirja 2021. Alkoholit ja huumeet. (2022). Suomen virallinen tilasto (SVT). Helsinki: THL.

Quinn, P. (2011). Gender differences in ADHD. Teoksessa J. K. Buitelaar, C. C. Kan & P. Asherson (toim.), *ADHD in Adults: Characterization, Diagnosis, and Treatment* (s. 18–24). Cambridge: Cambridge University Press.

Quinn, P. O. (2005). Treating Adolescent Girls and Women With ADHD: Gender-Specific Issues. *Journal of Clinical Psychology* 61 (5), 579–587. <https://doi.org/10.1002/jclp.20121>

Ranta, J., Räsänen, J.-M., Raitakari, S. & Juhila, K. (29.7.2022). Home as a risk environment: Negotiating the boundaries of homes and social relationships in services for people using illicit drugs. *Journal of International Social Welfare*. <https://doi.org/10.1111/ijsw.12557>

Rikosseuraamuslaitoksen tilastoja 2020. (2021). Helsinki: Rikosseuraamuslaitos.

Robeyns, I. (2003). Sen's Capability Approach and Gender Inequality: Selecting Relevant Capabilities. *Feminist Economics* 9 (2–3), 61–92. <https://doi.org/10.1080/1354370022000078024>

Robeyns, I. (2017). *Well-being, Freedom, and Social Justice: The Capability Approach Re-examined*. Open Book Publishers. <https://doi.org/10.11647/obp.0130>

Ronkainen, S. (2017). Mitä väkivalta on? Erontekojen tärkeydestä, yhteyksien näkemisestä. Teoksessa J. Niemi, H. Kainulainen & P. Honkatukia (toim.), *Sukupuolistunut väkivalta. Oikeudellinen ja sosiaalinen ongelma* (s. 19–35). Tampere: Vastapaino.

Rösler, M., Retz, W., Yaqoobi, K., Burg, E. & Retz-Junginger, P. (2009). Attention deficit/hyperactivity disorder in female offenders: prevalence, psychiatric comorbidity and psychosocial implications. *European Archives of Psychiatry and Clinical Neuroscience* 259, 98–105. <https://doi.org/10.1007/s00406-008-0841-8>

Salovaara, U. (2021a). Incarcerated women, welfare services and the process of re-entering society in Finland. Teoksessa M. Kuronen, E. Virokannas & U. Salovaara (toim.), *Women, Vulnerabilities and Welfare Service Systems* (s. 84–95). London: Routledge.

Salovaara, U. (2023 tulossa). Lastensuojelun asiakkuus kriisinä. Rikostaustaisten äitien kokemuksia lastensuojelun asiakkuudesta. Teoksessa S. Raitakari, T. Harrikari, M. Hekkala & M. Kivipelto (toim), *Sosiaalityö poikkeusoloissa, katastrofeissa ja kriiseissä*. Jyväskylä: SoPhi-kustannus.

Salovaara, U. (2019a). Päihteet ja nais erityisyys. Rikosseuraamuksissa pyrittävä nais erityisyyden huomioimiseen. *Haaste* (4), 24–25.

Salovaara, U. (2019b). *Rikoksista tuomitut naiset. Yhteiskunnasta erottaminen ja takaisinliittymisen mahdollisuudet*. Helsinki: Rikosseuraamusalan koulutuskeskus.

Salovaara, U. (2021b). Vankilasta vapautuvien naisten tuen tarve ja tukemisen mahdollisuudet. Teoksessa A-L. Matthies, K. Turtiainen & A-R. Svenlin (toim.), *Aikuissosiaalityö. Tieto, käytäntö ja vaikuttavuus* (s. 174–187). Helsinki: Gaudeamus.

Salovaara, U. & Lindström, J. (2023 tulossa). ”Meillä on ihan eri ongelmat ja eri traumat ja jutut kuin miehillä” Nais erityiset palvelut rikostaustaisten naisten yhteiskuntaan integroitumisen ja kuntoutumisen tukena.

Sanders, C. K. (2016). Promoting Financial Capability of Incarcerated Women for Community Reentry: A Call to Social Workers. *Journal of community practice* 24 (4), 389–409. <https://doi.org/10.1080/10705422.2016.1233161>

Sen, A. (1993). Capability and Well-Being. Teoksessa M. Nussbaum & A. Sen (toim.), *The Quality of Life*. Oxford: Clarendon Press.

Sennett, R. (2004). *Kunnioitus eriarvoisuuden maailmassa*. Tampere: Vastapaino.

SHL, Sosiaalihuoltolaki 1301/2014.

Siltala, H., Holma, J. & Hallman-Keiskoski, M. (2014). Henkisen, fyysisen ja seksuaalisen lähisuhdeväkivallan vaikutukset psykososiaaliseen hyvinvointiin. *Psykologia* 49 (2), 113–120.

Särkelä, A. (2011). *Välittäminen ammattina. Näkökulmia sosiaaliseen auttamistyöhön*. Tampere: Vastapaino.

Tammi-Moilanen, K. (2020). *Naisvankiselvitys. Selvitys naisvankien olosuhteista, toiminnoista ja turvallisuudesta*. Rikosseuraamuslaitoksen monisteita 4/2020. Helsinki: Rikosseuraamuslaitos.

Tanner, N. & Kivipelto, M. (2022). AVAIN-mittarin käyttö aikuissosiaalityössä. Ohjaus 3/2022. Helsinki: THL.

Tuominen, T. (2018). *Neurocognitive deficits, academic difficulties and substance dependence among Finnish offenders: Connections to recidivism and implication for rehabilitation*. Turku: Turun yliopisto.

VANKL, Vankeuslaki 23.9.2005/767

Veijola, S. & Jokinen, E. (2001). *Voiko naista rakastaa? Avion ja eron karuselli*. Helsinki: WSOY.

Venäläinen, S. (2017). *Women as Perpetrators of Violence. Meanings of gender and violence in the tabloid press and in the narratives of women imprisoned for violent crimes*. Helsinki: Helsingin yliopisto.

Viitanen, P. (2013). *The Health, Work Ability and Healthcare Needs of Finnish Female Prisoners*. Tampere: Tampereen yliopisto.

Viitasalo, K. (2018). *Äitien pyrkimykset ja toimintamahdollisuuksien valikko*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.

Virkki, T. & Jäppinen, M. (2016). Gendering responsibility: Finnish and Russian helping professionals' views on responsible agency in the context of intimate partner violence. Teoksessa: M. Husso, T. Virkki, M. Notko, H. Hirvonen & J. Eilola (toim.). *Interpersonal Violence. Differences and Connections* (s. 107–121). London: Routledge.

Virokannas, E. (2021). Peer support among female substance users in Finland. Teoksessa M. Kuronen, E. Virokannas & U. Salovaara (toim.), *Women, Vulnerabilities and Welfare Service Systems* (s. 153–165). London: [Routledge](#).

Virokannas, E. (2013). Vailla suojelua. Huumehoidossa olleiden äitien kertomuksia lapsuudenkokemuksistaan. Teoksessa E. Virokannas & S. Väyrynen (2013) *Varjoja naisuudessa* (s. 52–82). Kuopio: UNIPress.

Virokannas, E. (2019). Äitiysidentiteettien rakentuminen päihkeitä käyttävien naisten kertomuksissa lapsistaan. Teoksessa A. Pehkonen, T. Kekoni & K. Kuusisto (toim.), *Oikeus päihdehoitoon* (s. 141–163). Tampere: Vastapaino.

Virolainen, V. (2018). Naisvankien tarinoita väkivallasta. Uhidiskurssia moninaistavat pienet kertomukset ja vivahteikas toimijuus. *Yhteiskuntapolitiikka* 83 (5–6), 495–505.

Väyrynen, S. (2009). Väkivallan tabu ja naisten huumeidenkäyttö. Teoksessa M. Laitinen & A. Pohjola (toim.), *Tabujen kahleet* (s. 179–203). Tampere: Vastapaino.

Väyrynen, S. (2007). *Usvametsän naiset. Tutkimus nuorten naisten elämästä huumekuvioissa*. Rovaniemi: Lapin yliopisto.

Waite, R. (2010). Women With ADHD: It Is an Explanation, Not the Excuse Du Jour. *Perspectives in Psychiatric Care* 46 (3), 182–196. <https://doi.org/10.1111/j.1744-6163-2010.00254.x>

Willman, E. (2021). Work, support and solitude: prisoners' desistance expectations and self-regulating strategies. *Journal of Offender Rehabilitation* 60 (2), 95–116.

Zechner, M, Karjalainen, S. & Viitasalo, K. (toim.) (2019). *Avauksia taloussosiaalityöstä*. Kokkola: Jyväskylän yliopisto Kokkolan yliopistokeskus Chydenius.

Äärelä, T. (2012). *“Aika palijon vaikuttaa minkäläinen ilime opettajalla on naamalla” Nuoret vangit kertovat peruskouluajoistaan*. Rovaniemi: Lapin yliopisto.